هەڵوێستی هاوەڵان لە حوجییەتی سوننەت

پ.د. عماد محمد كريم
زانكۆی گەرمیان/ كۆلێجی پەروەردە/ بەشی زمانی عەرەبی

كورتەی توێژینەوە

ئەم توێژینەوەیە تەرخان كراوە بۆ بابەتی هەڵوێستی هاوەڵان لە حوجییەتی سوننەت، دابەشكراوە بە سەر پێشەكییەك و پێنج باس و كۆتاییەك، بە گرتنەبەری ڕێبازی ئیستقرائی و پەسنی، بە سوود وەرگرتن لە ڕێبازی مێژوویش.

لە گرنگترین ئەنجامەكان: هاوەڵان بە كۆدەنگی سوننەت بە سەرچاوەی حوكمی شەرعی دەزانن، لە كاركردنیشیان بە سوننەت، جیاوازیان لە نێوان سوننەتی گوفتاریی و كرداریی نەكردوە، هەروەها جیاوازیان لە نێوان فەرموودەی موتەواتەر و ئاحادیش نەكردوە و كاریان بە هەموویان كردوە، زۆریش بە پەرۆش بوون، بۆ لەبەركردنی و گەیاندنی، ئەمەش باشترین وەڵامە بۆ ڕەتكەرانی سوننەت.

بەناوی خوای گەورەی میهرەبان

پێشەكی

سەنا و ستایشی بێپایان بۆ پەروەردگاری جیهان، سەڵات و سەلام بۆ گیانی پاكی سەروەری مرۆڤایەتی و یار و یاوەرانی تا ڕۆژی دوایی.

لای هەمووان ئاشكرایە، كە هاوەڵانی پەیامبەری ئازیز (دروودی خوای لێبێت) پێشین و پێشەنگی ئوممەتن، پایەبەرزتر و بەهتەرینن لە پاش ئەو، زاناتر و شارەزاترن لە شەرع و سەرچاوەكانی، بۆیە جێی خۆیەتی بۆ زانینی پلە و پایەی سوننەت چاو لە ئەوان بكەین و هەڵوێستیان بە ڕێبازی خۆمان بزانین، ئەمەش باشترین ڕێگایە بۆ یەكلاكردنەوەی جیاوازی ڕاكان و بڕینەوەی جەدەل و مشتومڕ لەم بارەیەوە.

ئامانجی باسكردن:

چەند ئامانجێك لە پشت باسكردنی ئەم بابەتەوەن، گرنگترینیان ئەمانەی لای خوارەوەن:

١-دەوڵەمەندكردنی كتێبخانەی كوردی بەم جۆرە بابەتانە كە پێویستی هەنوكەیی ئەم دۆخ و كاتەن.

٢- دەرخستنی پلە و پایەی سوننەت لای هاوەڵان.

٣- پێشكەشكردنی وەڵامێكی كرداریی لۆژیكی بۆ بڕینەوەی جەدەلی حوجییەتی سوننەت.

مەودای بابەت:

دیارە لەم توێژینەوەیەدا من تەنها باسی هەڵوێستی هاوەڵان لە بارەی سوننەتەوە دەكەم، واتە: كاری من نییە لێرەدا - بە پێی ناونیشانەكەم - باسی حوجییەتی سوننەت لە قورئان و خودی فەرموودەكان و هەڵوێستی زانایانی غەیری هاوەڵان بكەم.

ڕێبازی توێژینەوە:

لە نووسینی ئەم بابەتەدا، هەردوو ڕێبازی ئیستقرائی و پەسنی (وەسفی) پەیڕەودەكەم، بە سوود وەرگرتن لە ڕێبازی مێژوویش.

پلانی توێژینەوە:

توێژینەوەكە پێكدێت لە: پێشەكییەك و پێنج باس و كۆتاییەك، باسی یەكەم: (پێگەی سوننەت لە ڕێبازی كۆششكردنی (اجتهاد) هاوەڵاندا) دەخاتەڕوو، باسی دووەم: (داكۆكی هاوەڵان لە كاركردن بە سوننەت بە زارەكی) شیدەكاتەوە، باسی سێیەم: (كاركردنی هاوەڵان بە سوننەت بە كرداریی) دەسەلمێنێت، باسی چوارەم: (لێكۆڵینەوەی هاوەڵان لە فەرموودەكان) ڕووندەكاتەوە، باسی پێنجەم: (هاوەڵان و قورئان و سوننەت و عەقڵ)دەخاتەڕوو، كۆتاییەكەش: (ئەنجام و ڕاسپاردەكان) لە خۆ دەگرێت.

باسی یەكەم

پێگەی سوننەت لە ڕێبازی كۆششكردنی (اجتهاد) هاوەڵاندا

یەكەم: پێناسەی سوننەت و هاوەڵ:

وەك ڕێخۆشكردن بۆ چوونە ناو بابەتەكەمان، پێویستە بە خێرایی پێناسەی هەردوو زاراوەی سوننەت و هاوەڵ بكەین، بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

١-پێناسەی سوننەت:

وشەی (سنة) لە زمانی عەرەبیدا بە واتای (الطريقة والسيرة المستمرة، سواء أكانت حسنة أم سيئة)(١) دێت، واتە: شێواز و ڕێ و ڕەوشی بەردەوام، چاك بێت یان خراپ.

لە زاراوەشدا: مەبەستمان پێی هەموو ئەو بابەتانەیە لە غەیری قورئان، كە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) تەشریعی كردووە بۆ ئوممەتەكەی بە گوفتار و كردار، ئەڵبەتە (إقرار) جێگیركردن یان دانپیانان بە پێی ئەم پێناسەیە لە گەڵ كرداردا تێكەڵە(٢).

٢-پێناسەی هاوەڵ (الصحابي): لای فەرموودەناسان هەموو موسڵمانێك دەگرێتەوە، كە پێغەمبەری بینیبێت، بەڵام لای زۆرێك لە أصولناسان هاوەڵ بەو كەسە دەگوترێت، كە ماوەیەك لە خزمەتی پێغەمبەردا بووبێت، بە شێوەیەك دروست بێت كە پێی بووترێت هاوەڵ، ئەم بۆچوونەش زیاتر لە گەڵ واتای زمانەوانی وشەكەدا گونجاوە، بەڵام پێناسەی یەكەم باوترە و ڕەچاوی گەورەیی پێغەمبەر و سەر ڕاستی هاوەڵان دەكات(٣).

دووەم: پێگەی سوننەت لە ڕێبازی كۆششكردنی (اجتهاد) هاوەڵاندا:

ئیستقراكردنی سەرچاوە باوەڕپێكراوەكانی فەرموودە و فیقە بۆمان دیردەخات بە شێوەی موتەواتەر(٤)، كە سوننەت لە ڕێبازی كۆششكردنی (اجتهاد) هاوەڵاندا ڕۆڵێكی گرنگ و پێگەیەكی بەرز و بڵندی هەیە، هەر لەبەر ئەوەي بۆ هەڵێنجاندنی حوكمی شەرعی و چارەسەركردنی كێشەكان شان بە شانی قورئان جێگای بایەخیان بووە، ئەوەتا لە كاتی ڕوودانی هەر كێشەیەك سەرەتا پەنایان بۆ قورئان بردووە، ئەگەر بەڵگەیان دەست بكەوتایە، كاریان پێدەكرد، بەڵام لە كاتی نەبوونی بەڵگەی قورئانیی هانایان بۆ سوننەت دەبرد، ئەگەر بەڵگەیان لە سوننەتیش دەست نەكەوتایە، ئەوكات ئیجتهادیان پەیڕەودەكرد، ئەم ڕێبازە بوو بە جێگای كۆدەنگی هەموو زانایانی پاش هاوەڵان بە شێوەیەكی كردەیی.

وێڕای كارپێكردنی زانایانی پێشین و پاشین (السلف والخلف)، كۆمێڵێك ریوایەتیش هەن، ڕاستیی چەسپاویی ئەم ڕێبازە دەسەلمێنن و پاڵپشتی دەكەن، لای خوارەوە هەندێكیان دەخەینە ڕوو:

١-قوبەیسەی كوڕی زوئەیب دەڵێ: (داپیرە هاتە خزمەتی ئەبو بەكری صدیق، داوای میراتی خۆی دەكرد، ئەبو بەكر پێی وت: نە لە قورئان بەشت هەیە و نە لە سوننەتیش، بگەڕێرەوە تاكو پرسیار لە خەڵك دەكەم، پاش ئەوە پرسیاری لە خەڵك كرد، موغیرەی كوڕی شوعبە وتي: من حازر بووم، كە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) شەش یەكی بە داپیرە دا ...)(٥).

ئەم فەرموودەیە بە ڕاشكاوی دەریدەخات كە سوننەت لە ڕێبازی كۆششكردنی (اجتهاد) ئەبو بەكردا سەرچاوەیە بۆ هەڵێنجاندنی حوكمی شەرعی وەك قورئانی پیرۆز.

٢-ئەبو بەكری صدیق (خوا لێی ڕازی بێت) هەركات بابەتێك بۆی بهاتایەتە پێش، سەرەتا تەماشای قورئانی دەكرد، ئەگەر بەڵگەی تێدا دەستبكوتایە، كاری پێدەكرد، ئەگینا تەماشای سوننەتی دەكرد، بە بوونی بەڵگە تیایدا كاری دەكرد، ئەگەر لەمیش نەبووایە، ئەوا خەڵكی كۆ دەكردەوە و پرسیاری لێدەكردن...

عومەری كوڕی خەتتابیش هەر ئەم ڕێبازەی پەیرەو دەكرد(٦).

ئەم ریوایەتە بە ڕوونی بۆمان دەردەخات، كە بێگومان سوننەت سەرچاوەی حوكمی شەرعییە، لە ئەگەری نەبوونیدا پرۆسەی كۆششكردن (

الاجتهاد) دێتە پێش.

٣-عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێت) نامەیەکی ئاراستەی قازی شوریحی بەناوبانگ کرد، تیایدا وتی: ئەگەر بەڵگەت لە کتێبەکەی خوا – قورئان –دا بینی، کاری پێبکە و گوێ لە هیچیتر مەگرە، ئەگەر نا ئەوا تەماشای سوننەتی پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) بکە و کاری پێبکە، لە کاتی نەبوونی بەڵگە لە هەردووکیاندا کار بە کۆدەنگی هاوەڵان بکە ...(٧).

٤-عەبدوڵلای کوڕی مەسعود (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرمووێ: (... هەر کەس کاری قەزاپی تووشبوو، ئەوا با بە بەڵگەکانی قورئان کاربکات، کە لە قورئان بەڵگەی دەستنەکەوت، با بە بەڵگەکانی سوننەت کار بکات ...)(٨).

ئەم فەرموودەیەش بۆمان دەسەلمێنێت، کە ئەمە نەریتی هاوەڵان بووە لە بواری کۆششکردندا (الاجتهاد).

٥-زەیدي کوڕی سابت (خوا لێی ڕازی بێت) لە وەڵامی مەسلەمەی کوڕی موخەلەددا کە پرسیاری چۆنییەتی حوکمکردنی لێکرد، وتی: حوکم بە کتێبی خوا – قورئان – بکە، ئەگەر بەڵگەت دەست نەکەوت، حوکم بە سوننەتی پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) بکە ...(٩).

٦-عوبەیدوڵای کوڕی ئەبی زید دەفەرمووێ: بیستم لە ئیبن عەبباسەوە کە هەر کات پرسیاری لێکرا و بەڵگەی لە قورئاندا هەبوو، کاری پێدەکات، ئەگەر بەڵگەی لە قورئاندا دەست نەکەوت، پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) چي لەو بارەوە وتبێت، کاری پێدەکات ...(١٠).

٧-کاتێك پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) موعازی کوڕی جەبەل دەنێرێت بۆ یەمەن، پرسیاری لێدەکات، ئەگەر کێشەیەکت ڕووبەڕووکرایەوە، چۆن حوکمی تێدا دەکەیت؟، ئەویش وتی: حوکم بە کتێبی خوا دەکەم، فەرمووی: ئەگەر لە کتێبی خوادا نەبوو؟، وتی: حوکم بە سوننەتی پێغەمبەر دەکەم، فەرمووی: ئەی ئەگەر نەبوو؟، وتی: کۆشش (اجتهاد) دەکەم و درێغی ناکەم، پاش ئەوە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) فەرمووی: سەنا و ستاییش بۆ خوا، کە پەیامنێری پەیامنێرەکەی موەفەق کرد، بۆ ئەوەی کە ڕەزامەندی پێغەمبەری تێدایە(١١).

کەواتە دوو فاکتەر دڵنیامان دەکەنەوە، کە سوننەت سەرچاوەیە بۆ هەڵێنجاندنی حوکمی شەرعی لە ڕێبازی کۆششکردنی (اجتهاد) هاوەڵاندا، یەکەم: تەواتوری کرداری زانایانە، دووەم: ئەم فەرموودانە و فەرموودە هاوشێوەکانیانە.

سەبارەت بە پلە و پایەی سوننەتیش لە نێوان سەرچاوەکانی تردا زۆر لە زانایان ئاستی دووەمی بۆ دادەنێن لە پاش ئاستی قورئان، بەڵام هەندێك لە زانایان دەڵێن: قورئان و سوننەت یەك ئاستیان هەیە و بۆچوونی یەکەم ڕەتدەکەنەوە، پاساو بۆ ڕواڵەتی (زاهیري) ڕیوایەتەکانی سەرەوەش دەهێننەوە، بەوەی کە گوایە گەڕانەوە بۆ قورئان ئاسان و مویەسەرە، لە بەر ئەوە یەکەم جار تەماشاە قورئان دەکەن ئینجا سوننەت(١٢)، هەرچەندە ئەم بۆچوونە بۆچوونێکی وردە، بەڵام بە پێی تێگەیشتنی من ڕواڵەتی (زاهیري) ڕیوایەتەکانی سەرەوە سەر خەری ڕای یەکەمە.

باسی دووەم

داکۆکیی هاوەڵان لە کارکردن بە سوننەت بە زارەکی

مەبەستمان لەم باسەدا دەرخستنی هەڵوێستی هاوەڵانە لە دادکۆکیکردن لە پابەندبوون بە سوننەتەوە، بەڵام تەنها بە شێوەی زارەکی، چونکە پابەندبوونی کرداریی بابەتی باسەکەی دوای ئەمەیە، دیارە هەڵدانەوەی لاپەڕەکانی کتێبەکانی سوننەت ڕاستێکی حاشا هەڵنەگرمان بۆ دەسەلمێنێت، کە هاوەڵان لە هەموو کەس پەرۆشتر بوون لە بیستن و کۆکردنەوەی فەرموودەکانی پێغەمبەر (درودی خوای لێبێت)، بۆ نموونە عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێت) ئەفەرمووێت: من و پیاوێکی ئەنصاری ڕێککەوتین بە نۆرە بچینە خزمەتی پێغەمبەر، من ڕۆژێك و ئەویش ڕۆژێکی تر، هەر یەك لە ئێمە چی دەبیستێت، ئەویتری لێ ئاگاداربکاتەوە(١٣).

هەروەها گەیاندنی فەرمانەکانی پێغەمبەریان بە دین زانیوە، ئەمەش وەك بەرجەستەکردنێك بۆ فەرموودەی ((فلیبغ الشاهد منکم الغائب)) (١٤)، واتە: ئەوەی ئامادەیە با ئەوەی ئامادەنەبووە ئاگادار بکاتەوە، هەروەها فەرموودەی ((نضر الله امرأ سمع منا حدیثاً فحفظه حتی یبلغه، فرب مبلغ أحفظ له من سامع)) (١٥)، (واتە: خوا ڕووی ئەو کەسە سپی بکات، کە فەرموودەیەکمان لێدەبیسێت و وەکو خۆی لەبەری دەکات، تاوەکو دەیگەیەنێت بە کەسی تر، چونکە دەکرێ ئەوەی پێی دەگات لە گوێگر تێگەیشتوتر بێت)، هەر لەبەر ئەوەیە دەبینین بە پەرۆشەوە هەموو هەڵێکیان دەخستەگەڕ بۆ گەیاندنی سوننەتەکان بە خەڵکی، بە شێوەیەك ئەگەر بە دوای فەرموودەکانی ئەم بابەتەدا

بگەڕێین و کۆیان بکەینەوە، دەگەنە پلەی تەواتری واتایی (مەعنەوی)، بۆ دەرخستنی ئەم ڕاستییە لێرەدا چەند فەرموودەیەك وەك نموونە دەخەینە ڕوو:

١-عەبدوڵلای کوڕی زوبەیر (خوا لە هەردووکیان ڕازی بێت) فەرمووی: ((زوبەیر پێی ڕاگەیاندم کە پیاوێکی ئەنصاری سکاڵای لە زوبەیر لای پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) لە بارەی ئاودانی دارە خورماوە کرد، پاش ئیوەی داوای لە زوبەیر کرد، ئاوەکە پێش خۆی بەر بداتەوە و زوبەیر ڕازی نەبوو، پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) فەرمووی: (ئاوی دارەکانی خۆت بدە و پاشان ئاوەکە بەربەرە بۆ دراوسێکەت)، ئەنصارییەکە تووڕەبوو وتی بە پێغەمبەر: لەبەر ئەوەی پورزاتە ئەو حوکمەت بۆ دا؟، پێغەمبەریش ڕەنگی تێکچوو و فەرمووی: (زوبەیر ئاوی دارەکانت بدە و ئاوەکە بگرەوە، تاکو پێویستی خۆت دابیندەکەیت، ئەوجا ئاوەکە بەربدەرەوە)، زوبەیر وتی: پێم وایە ئایەتی: [فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ....][النساء: ٦٥}، واتە: (بەڵام نەخێر سوێند بە پەروەردگارت ئەمانە نابنە خاوەن بڕوا، مەگەر وەختێ لە کێشەکانی نێوانیان تۆ بکەن بە قازی و لە دڵەوە بە هەر فەرمانێ تۆ بیدەی ڕازی بن و بەتەواوی ملکەچی بن) لە سەر ئەمە هاتەخوارەوە)) (١٦).

ڕووی گرتن بە بەڵگەی ئەم فەرموودەیە لەوەدایە، کە زوبەیر دەفەرمووێت: پێم وایە ئایەتی باسکراو لە سەر ئەم بابەتە هاتە خوارەوە، کە بە ڕوونی دەیسەلمێنێت، سوننەت لای هاوەڵان سەرچاوەی هەڵێنجاندنی حوکمە شەرعییەکانە و بە لایەنەوە پابەندبوون بە بڕیارەکانی پێغەمبەر واجببووە، ئەگەر بشوترێت: مەبەست لە ئایەتەکە ملکەچ بوونە تەنها بۆ قورئان، لە وەڵامدا دەڵێین: هەرچەندە شێوەی ئایەتەکە لە گەڵ ئەم بۆچوونەدا نییە، بەڵام خۆ دەوروبەری (سیاق) ئایەتەکە گشتییە، گشتیش بە بێ بەڵگەی تایبەتکردن تایبەت ناکرێت.

٢-عەبدوڵلای کوڕی عومەر (خوا لێیان ڕازی بێت) ئەفەرمووێت، پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) فەرمووی: ((ڕێ لە چوونی ژنان بۆ مزگەوت بە شەوان مەگرن))، کوڕێکی عەبدوڵلا وتی: بە خوا ڕێگایان پێنادەین بیکەنە بەهانەی لادەریی و فەساد، عەبدوڵلا لە سینەی کوڕەکەی دا و وتی: من باسی فەرموودەی پیغەمبەرت بۆ دەکەم، تۆش دڵێیت نەخێر!!)(١٧).

هەڵوێستی عەبدوڵلا بۆمان دەردەخات، کە پەیڕەوکردنی سوننەت ئەرکی سەرشانی موسڵمانانە و نابێت سەرپێچیبکرێت.

٣-عوقبەی کوڕی خالید دەڵێت: حەسەنی بەسری وتی: کاتێك عومرانی کوڕی حوصین (خوا لێی ڕازی بێت) باسی سوننەتی دەکرد، لەو کاتەدا پیاوێك پێی وت: باوکی نوجەید باسی قورئانمان بۆ بکە، عومرانیش پێیوت: تۆ و هاوڕێکانت قورئان دەخوێننەوە، ئەتوانی باسی نوێژ و ئەوەی لە نوێژدا دەکرێت و کات و سنورەکانیم بۆ بکەیت؟، ئەتوانی باسی زەکاتی زێڕ و حوشتر و مانگا و جۆرەکانی سامانم بۆ بکەیت؟، بەڵام من لە خزمەتی پێغەمبەردا حازر و ئامادە بووم و ئێوە بوون و ئامادەییتان نەبووە، پاشان وتی: پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) لە زەکاتدا ئەوە و ئەوەی لەسەرمان فەرزکرد، ئەوجا پیاوەکە وتی: زیندوتکردمەوە، خوا زیندوتبکاتەوە، حەسەن ئەفەرمووێت: ئەو پیاوە نەمرد تاکو بوو بە یەکێك لە زانا موسڵمانەکان)(١٨).

ئەم فەرموودەیە بە ڕاشکاوی دەلالەت لەوە دەکات، کە هاوەڵان سوننەتیان بە حوجە زانیوە، ئەم پیاوەش کە سەرەتا بەرهەڵستی کردووە هاوەڵ نەبووە، بەڵام لە کاتێك ڕاستیی بۆ دەرکەوت پێوەی پابەندبوو.

٤- عەبدوڵلای کوڕی بورەیدە لە عەبدوڵلای کوڕی موغەففەلەوە دەیگێڕێتەوە: (ڕۆژێك عەبدوڵلا پیاوێکی بینی، بە پەلتوك بەرد دەوەشێنێت، نەهی لێکرد و وتی: بە دڵنیاییەوە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) نەهیی لەمەکردووە و فەرموویەتی: ((بێگومان ئەمە نە نێچیر دەستەبەردەکات و نە ئازاری دوژمن دەدات، بەڵام ئەکرێ ددان بشکێنێت و چاویش دەرببێنێت))، عەبدوڵلای کوڕی بوریدە دەڵێت: پاشان عەبدوڵلا ئەو پیاوەی بینییەوە، هەر ئەوکارەدەکات، لەوکاتەدا پێیوت: من باسی نەهیی پێغەمبەرت بۆ دەکەم، تۆش هەر سووریت لەسەر ئەم کارە، سوێند بەخوا هەتاهەتایە قسەت لە گەڵدا ناکەم)(١٩).

دیارە بەلای عەبدوڵلاوە سوننەت حوجەیە و موسڵمان دەبێت کارییبکات، ئەگینا بۆچی ئەوەندە لێی تووڕەدەبێت؟!

٥-موعاویەی کوڕی ئەبی سوفیان (خوا لێی ڕازی بێت) دەفەرمووێت: (ئێوە نوێژێك دەکەن، بە دڵنیاییەوە لە ماوەی هاوەڵیمان بۆ پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) نەمانبینیوە بیکات، بگرە بێگومان نەهیی لێکردووە)(٢٠).

٦-تاووس دەڵێ: پرسیارم لە ئیبن عەبباس کرد دەربارەی دوو ڕکاتی دوای نوێژی عەسر، ئەویش نەهیی لێکرد، تاووس وتی: هەر دەیانکەم و وازناهێنم، ئەوجا ئیبن عەبباس فەرمووی: [وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ][الأحزاب: ٣٦}، واتە: ئەگەر خوا و پێغەمبەرەکەی هەر فەرمانێکیان دا، هیچ پیاو و ژنێکی خاوەن باوەڕ ناتوانن پەسەندی نەکەن)(٢١).

هەردوو فەرموودەی پێنجەم و شەشەم ئەوە دەسەلمێنن، کە سوننەت حوجەیە و جەدەل و گفتوگۆش هەڵناگرن.

٧-عومرانی کوڕی حوصین (خوا لێی ڕازی بێت) فەرمووی: بیستم لە پێغەمبەر (درووودی خوای لێبێت): ((حەیا و شەرم هەر هەمووی خەیرە))، بەشیری کوڕی کەعب: وتی: ئێمە لە هەندێ کتێبدا – مەبەستی کتێبی دانایی (الحكمة)- هەندێ لە شەرم سەنگینییە و هەندێکیشی لاوازییە، دەستبەجێ عومران بە تووڕەییەوە پێی وت: من باسی فەرموودەی پێغەمبەرت بۆ دەکەم، تۆش بە هەندێ پەڕاو بەرهەڵستی دەکەیت) .(٢٢)

دیارە هەڵوێستی عومران ئەوە دەسەلمێنێت، کە سوننەت حوجەیە، بە جێگیربوونی نابێت بەرهەڵستی بکرێت و ڕەتبکرێتەوە.

٨-عەلقەمە دەڵێ: ئافرەتێك لە بەنی ئەسەد هات بۆ لای ئیبن مەسعود و پێی وت: پێم گەیشت، کە تۆ نەفرەتت لەوە و لەوە و لە خاڵدروستکەر و لە خاڵ بۆ دروستکراو کردووە، منیش بە دڵنیاییەوە هەموو قورئانم لەم پەڕ بۆ ئەو پەڕ خوێندەوە، ئەوەی تۆ باسی دەکەیت تیایدا نەمبینی، گومانی زۆرم هەیە، کە خێزانت جۆرێك لەو شتانە بکات، دەستبەجێ عوبدوڵلا پێی وت: بڕۆ ماڵەوە، تەماشایان بکە، کە ڕۆشتە ماڵەوە و تەماشای کرد، هیچی نەبینی، ئەوجا عەبدوڵلا پێی وت: ئەم ئایەتەت خوێندوەتەوە: [مَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا][الحشر: ٧}، واتە: (پێغەمبەر هەرچی پێداون وەریبگرن و نەهیی لە هەرچیش کردووە، وازی لێبهێنن)، وتی: بەڵێ، ئەویش وتی: دەی ئەوەیە)(٢٣)، واتە: ئەوەیە کە تۆ بە شوێنیدا دەگەڕێیت.

ئەم هاوەڵە بەڕێزە ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێت، کە سوننەت بە پێی قورئان حوجەیە و دەبێ کاری پێبکەین و شوێنی بکەوین.

وابزانم، بۆ گەیاندنی پەیامی ئەم باسە ئەوەندە فەرموودە بەسن(٢٤)، ئەوەش گرنگە لێرەدا بوترێت من تەنها ئەو فەرموودانەم باسکردووە کە بەرهەڵستکار تیایدا لە ئارادا بووە، ئەگینا دەیاها فورموودەی تر هەن، گەواهیدەرن لە سەر ئەم بابەتە، کە هاوەڵان ڕاستەوخۆ بە زارەکی باسیان کردوون، پێویستە ئەوەش بوترێت، کە هیچکام لە ئەوانەی کە بەرهەڵستکاربوون، هاوەڵ نەبوون و شارەزایی پێویستیان نەبووە، لەبەر ئەوە دەبینین، ئەو هاوەڵانە ڕاستییان بۆ ڕوونەکەنەوە، ئەگینا هیچ هاوەڵێك نەبووە، سوننەتی بۆ باسبکرێت و ڕەتیبکاتەوە، ئەمانیش کە ڕاستییان بۆ دەرکەوت، نکوڵیان لێنەکرد، ئیمامی شافعی ئەفەرمووێت: نەمزانیوە کەسێك هەبێت لە هاوەڵان یان لە شوێنکەوتووان (تابعین) خەبەرێکی لە پێغەمبەرەوە پێگەیشتبێت و پێی ڕازی نەبووبێت و کاری پێنەکردبێت و بە سوننەتی نەزانیبێت(٢٥).

بە کورتی لەم باسەدا بۆمان دەرکەوت، کە هاوەڵان بە شێوەی زارەکی داکۆکیان لە حوجییەتی سوننەت کردووە و داوای کارپێکردن و پابەندبوونیان پێوەی کردووە، هەڵویستی توندیشیان هەبووە بەرامبەر سەرپێچیکەرانی.

باسی سێیەم

کارکردنی هاوەڵان بە سوننەت بە کرداریی

بابەتی ئەم باسە زۆر دەوڵەمەندە، زانیارییەکانی بە سەدەها مەزندە دەکرێت، بە شێوەیەك کتێبەکانی فەرموودە و کتێبەکانی فیقە لێوان لێون لە نموونەی کارکردنی هاوەڵان بە سوننەت، چ لە بابەتی تەهارە، یان لە بابەتەکانی نوێژ و زەکات و ڕۆژوو و حەج، یان لە بابەتەکانی مامەڵەکردن و ئەحکامە کەسییەکان و ... هتد.

لێرەدا پاڵپشت بە چەند نموونەیەك دەکەین، کە گەواهیدەرن لە سەر ڕادەی وەستانی هاوەڵان لە سنووری سوننەت و لانەدانیان لێی، بە شێوەیەك هەرکات سوننەتێکیان بۆ باس بکرابایە، دەستبەجێ کاریان پێدەکرد و پێوەی پابەند دەبوون و وازیان لە ڕای خۆیان دەهێنا، وەك لای خوارەوە بۆمان دەردەکەوێت:

١-عومەری کوڕی خەتتاب (خوا لێی ڕازی بێت) ئەفەرمووێت: پێغەمبەر (درووودی خوای لێبێت) فەرمووی: ((بە دڵنیاییەوە خوا نەهێتان

لێدەکات سوێند بە باو و باپیرانتان بخۆن))، لە ڕیوایەتی ئیمامی موسلیمدا: ((هەر کەس ویستی سوێند بخوات، با سوێند بە خوا بخوات، یان سوێند نەخوات و بێدەنگ بێت))، ئیمامی عومەر فەرمووی: (سوێند بە خوا لەو ڕۆژەی بیستم لە پێغەمبەر نەهی لێدەکات، سوێندم پێنەخوارد، نە بەخۆم و نە لە غەیری خۆمیش گێڕاومەتەوە)(٢٦).

تەماشای ڕادەی پابەندیی ئەم ئیمامە بەڕێزە بە سوننەتەوە بکە، تەنانەت خۆی لە گێڕانەوشی پاراستووە، وەك ئیحتیاتکردنێك.

٢-تاووس دەیگێڕێتەوە و دەڵێ: لە گەڵ ئیبن عەبباسدا بووم، کاتێك زەیدی کوڕی سابت پرسیاری لێکرد: فەتوا ئەدەی کە ژنی زێستان تەوافی ویداع نەکات و لە مەکە دەربچێت؟، ئیبن عەبباس وتی: ئەگەر کار بەوە ناکەیت، پرسیار لە فلان ژنی ئەنصاری بکە، بزانە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) فەرمانی ئەوەی پێکردووە، -واتە: ئایا داوای لێکردووە، دەبێ ئەو تەوافە بکات-؟، تاووس وتی: پاش کمێك زەید گەڕایەوە بۆ لای ئیبن عەبباس بە پێکەنینەوە و پێیوت: هەرچی تەماشادەکەم، تۆ ڕاست دەکەیت)(٢٧). لێرەدا دەبینین بە ڕاشکاوی چۆن زەید واز لە ڕای خۆی دەهێنێت، کاتێك فەرمانی پێغەمبەری پێدەگات، ئەمەش ئەوەمان بۆ دەسەلمێنێت، کە سوننەت حوجەیە لای ئەم هاوەڵە بەڕێزە، هەر بۆیە ملکەچی بوو.

٣-سەعیدی کوڕی جوبەیر دەیگێڕێتەوە و دەڵێت: (وتم بە ئیبن عەبباس: نەوفی بەکالی بەدڵنیاییەوە بۆچوونی وایە کە موسای هاوەڵی خیزر موسای بەنی ئیسرائیل نییە، دەستبەجێ ئیبن عەبباس وتی: درۆی کرد دوژمنی خوا، ئوبەیی کوڕی کەعب پێی وتم ئەو لە پێغەمبەری بیستووە، ئەوجا چیرۆکی موسا و خیزری باسکرد)(٢٨).

ئیمامی شافعی ئیفەرمووێ: ئیبن عەبباس لەگەڵ ئەو هەموو زانایي و خۆپارێزییە موسڵمانێکی بە درۆخستەوە و بە دوژمنی خوای ناوزەدکرد، کاتێك شتێکی وت پێچەوانەی خەبەری پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) بوو(٢٩).

ئەمەش دەلالەت لە ئەوە دەکات، کە سوننەت لای ئەم هاوەڵە بەڕێزە حوجەیە و بەلایەوە دەبێت موسڵمان گوێڕایەڵی بێت.

٤-قوبەیصەی کوڕی زوئەیب دەڵێ: (داپیرێ هاتە خزمەتی ئەبو بەکری صدیق، داوای میراتی خۆی دەکرد، ئەبو بەکر پێیوت: نە لە قورئان بەشت هەیە و نە لە سوننەتیش، بگەڕێرەوە تاکو پرسیار لە خەڵك دەکەم، پاش ئەوە پرسیاری لە خەڵك کرد، موغیرەی کوڕی شوعبە ووتی: من حازر بووم، کە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) شەش یەکی بە داپیرە دا، ئەبو بەکر فەرمووی: کەسیترت لە گەڵدایە گەواهی لە سەر ئەمە بدات؟، ئەوجا موحەمەدی کوڕی مەسلەمەی ئەنصاری هەستا و هەر ئەو قسەیەی موغیرەیکرد، ئەوجا ئەبو بەکر ئەو بڕەی پێدا ...) (٣٠).

ئەمە بەڵگەیەکی حاشاهەڵنەگرە، کە ئەم هاوەڵە بەڕێزانە سوننەت بە حوجەجە دەزانن و پێوەی پابەندبوون و لێی لایان نەداوە.

٥-ئیمامی ئەحمەد و ئیمامی تورمزی دەیگێڕنەوە، کە ئیمامی عومەر فەرموویەتی: (خوێنی کوژراو لە سەر پشتە (عصبة)، ژنیش میراتی لە خوێنی مێردەکەی نییە، تاکو زەححاکی کوڕی سوفیانی کیلابی پێی ڕاگەیاند، کە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) بۆی نوسیووە: ((بەشەمیراتی ژنەکەی ئەشیەم لە خوێنی مێردەکەی بدە))، ئەوجا عومەر لە ڕاکەی خۆی گەڕایەوە)(٣١).

تەماشاکە چۆن ئەو ئیمامە بەڕێزە دەستبەجێ لە کاتی بیستنی فەرمانی پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) واز لە ڕای خۆی دەهێنێت، بە بێ چەند و چۆن.

٦-ئیبن عەبباس دەیگێڕێتەوە لە ئیمامی عومەر و دەڵێت: عومەر پرسیاری لە هاوەڵان کرد دەربارەی فەرمانی پێغەمبەر لە بابەتی کوشتنی کۆرپەلە لە سکی دایکیدا، لەو کاتەدا حەمەلی کوڕی مالیك هەستا و وتی: من لە نێوان دوو ئافرەتدا بووم، یەکێکیان بە عەمودێك لە ئەوی تری دا و لە گەڵ کورپەلەکەی کوشتی، لەبەر ئەوە پێغەمبەر فەرمانیدا بە پێدانی کۆیلەیەك بە کەس و کەسوکاری کوژراوەکە وەك خوێنی کۆرپەلەکە، ئیمامی عومەر فەرمووی: الله ئەکبەر، ئەگەر ئەمەمان نە بیستایە، فەرمانمان بە شتێکیتر دەکرد)(٣٢).

ئەم فەرموودەیەش دەیسەلمێنێت، کە هاوەڵان ملکەچی سوننەت بوون و بە بوونی ڕای خۆیان وەلا ناوە.

٧-ئیمامی بوخاری دەفەرمووێت: (عومەر سەرانەی لە مەجوسەکان وەرنەدەگرت، تاکو عبدالرحماني کوڕی عەوف شایەتی دا، کە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) سەرانەی لێوەردەگرتن)(٣٣).

ئەمەش بەڵگەیەکی ترە، بە ڕاشکاوی بۆمان دەردەخات، کە ئەگەر سوننەت هەبێت هاوەڵان ئیجتهاد و ڕای خۆیان پەکدەخست و کاریان بە سوننەت دەکرد.

٨-فورەیعەی کچی مالیك دەڵێت: کاتێك باسی بەسەرهاتی خۆمم کرد بۆ ئیمامی عوسمانی کوڕی عەففان، کە پێغەبەر فەرمانی پێکردم لە ماڵەکەی خۆم بمێنمەوە، تا عیددەکەم تەواو دەبێت، عوسمان گوێڕایەڵی ئەم فەرمانە بوو و کاری پێکرد(٣٤).

٩-ئیمامی عەلی دەفەرمووێت: من پیاوێکم ئەگەر ڕاستەوخۆ فەرموودەیەکم لە پێغەمبەر ببیستایە، سودم لێدەبینی، بەوەی کە ویستی خوای لە سەر بوو، ئەگەر ناڕاستەوخۆش لە یەکێك لە هاوەڵاني فەرموودەیەکم ببیستایە، سوێندم دەدا و باوەڕمپێدەکرد...(٣٥).

ئەم دوو فەرموودەی دواییەش دەچنە پاڵ فەرموودەکانی تر و ناوەڕۆکیان قایم و تۆکمە دەکەن، گومان و دوو دڵیش دوور دەخەنەوە لە ڕاستي پابەندي و ملکەچيی هاوەڵان بە سوننەتەوە.

وەك پێشتر باسمان کرد، نموونەکان ئێگجار زۆرن، ناکرێ لێرەدا هەموویان بینە باسکردن، وابزانم ئەوەی باسکران بەسن بۆ سەلماندنی مەبەست، کە دەرخستنی هەڵوێستی هاوەڵانە لە مامەڵەکردن لە گەڵ سوننەتدا(٣٦).

لێرەدا ئەکرێ بەرهەڵستکارێك بڵێت: ئەمانەی تۆ باسیان دەکەیت، هەموو ڕیوایەتن، منیش باوەڕم بە ڕیوایەت نییە!، لە وەڵامدا دەڵێین: هەرچی بابەتی دین هەیە بە قورئان و سوننەتەوە بە ڕیوایەت سەلماون، هەر وەها مێژووی گەلان، ڕوداوەکانی جیهان هەموو لە ڕێگای ڕیوایەتەوە پێمان گەیشتوون و دەگەن، کە واتە ئینکارکردنی ڕیوایەت بە ڕەها کارێکی نە گونجاوە لە حوکمی عەقڵ و لوژیکدا.

شایەنی باسە لێرەدا بوترێت: وەرگرتنی هەندێ ڕیوایەت، کە لەگەڵ هەوا و ئارەزوودا دەگونجێت و ئینکارکردنی ما باقی کارێکی دوو فاقەیە و لای خاوەن هۆش و عەقڵی ڕەسەندا جێگای قبوڵ نییە، بە تایبەت لە ئوممەتێك کە خاوەنی بەهاترین داهێنانە لەم ڕووەوە، ئەویش داهێنانی عیلمی سەنەدە، کە جێگای شانازیی ئەم ئوممەتەیە، دوکتۆر ئەسبرنگەری ئەڵمانیی دەڵێ: (مافی خۆیانە موسڵمانان هەرچۆنێك دەیانەوێت شانازی بە زانستی ڕیجال (علم الرجال) بکەن، چونکە نابینرێ، ئوممەتێك هەبێت – نە لە ڕابوردوو نە لە ئێستا –ژياننامە و بەسەرهاتی پیاوەکانیان لە ماوەی دوازدە سەدەدا تۆمارکردبێت وەك ئەوان، دەتوانین ژیاننامەی پێنج سەد هەزار زانا لە بەناوبانگەکان لە ڕێگای کتێبەکانیانەوە دەستبخەین)(٣٧).

باسی چوارەم

لێکۆڵینەوەی هاوەڵان لە فەرموودەکان

لە کاتی چوونەخزمەتی فەرموودەکاندا، هەندێ فەرموودە بەرچاودەکەون، کە هاوەڵان لە ئاستیاندا وەستاون و لێکۆڵینەوەیان لە ناوەڕۆکیان یان لە ڕاویەکانیان کردوە و دەستبەجێ وەریان نەگرتوون، ئەڵبەتە ئەم فەرموودانە ئەوەندە کەمن لە چاوی وەرگیراوەکاندا، کە هەر قابیلی بەراوردکردن نین، لە گەڵ ئەوەشدا دەبێ بووترێت لێکۆڵینەوە و دڵنیا بوونەوە لە هەواڵ بە ڕەها کارێکی نەرێنیی نییە، بە تایبەت هەواڵێك کە پەیوەندی بە ئاین و باوەڕ و چارەنووسی خەڵکەوە بێت.

لەم باسەدا هەوڵ دەدەین، چەند نموونەیەك لەو فەرموودانە لە بابەتە جیاوازەکاندابخەینە بەر باس، بۆ زانینی هۆکار و مەبەستی ئەو هەڵوەستەکردنە، بەم شێوەی لای خوارەوەیە:

١-کاتێك عائیشە (خوا لێی ڕازی لێبێت) باسی بۆ کرا، کە گوێدرێژ و سەگ و ژن بە تێپەڕبوونیان لە بەردەم نوێژکەردا نوێژەکەی پێدەبڕن، فەرمووی: ئێمەتان شوبهاند بە گوێدرێژ و سەگ، سوێند بە خوا بینیم پێغەمبەر (درووودی خوای لێبێت) نوێژ دەکات و منیش لە نێوان ئەو و قیبلەدا لەسەر جێگەکەدا ڕاکشابووم، ئیگەر پێویستیەکم بۆ بهاتایەتە پێش، حەزم نەدەکرد دابنیشم و عەزێتی پێغەمبەر بدەم، لە بەر ئەوە بە ئەسپایی و لە سەر خۆ لە نزیك قاچەکانییەوە دەچوومە دەرەوە(٣٨).

ئەڵبەتە ئەوەی کە بۆی باسکرا، فەرموودەیەکە ئەبو زەڕ دەیگێڕێتەوە و دەفەرمووێت: (ئەگەر هەر کەس لە ئێوە هەستا بۆ نوێژکردن، با بە ئەندازەی بستێك پەرژین (ساتر) لە پێش خۆی دابنێت، ئەگەر ئەو ساترەی لە پێشدا نەبێت، ئەوا گوێدرێژ و ژن و سەگی ڕەش نوێژەکەی

پێدەبڕن ...)(٣٩).

پێش هەموو شتێك پێویستە بووترێت: ئەمە ئەوە ناگەیەنێت، کە عائیشە فەرمووده ڕەتدەکاتەوە، چونکە هەر خۆی (٢٢١٠) دوو هەزار و دوو سەد و دە فەرموودەی لێ ڕیوایەتکراوە، (٤٧٠) چوار سەد و حەفتا فەرموودەی بوخاری و موسلیم کۆکن لە سەر ڕیوایەتکردنیان، (١٧٤) سەد و حەفتا و چواریشی بوخاری بە تەنها ڕیوایەتیکردون، (٦٨) شەست و هەشتیشی موسلیم بە تەنها ڕیوایەتیکردون(٤٠).

کەواتە هەڵوێستەکەی بەرامبەر هاوەڵەکەیە نەك پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت)، بە ڕوونتر عائیشە ئەم دەقە دەگێڕێتەوە بۆ هاوەڵەکە یان بۆ تێگەیشتنی ئەوکە دەکرێ هەڵە بێت، یان بۆ ڕادەی بیستنی لە فەرموودەیەك کە زانیاریی زیاتری تێدایە و هاوڵەکە یان پێی نەگەیشتوە یان فەرامۆشی کردوە، کەواتە بە هی پێغەمبەری نازانێت، نموونەی زۆرمان هەیە لەم بارەیەوە، لەم باسەدا ئاماژە بۆ هەندێکیان دەکەین.

بەڵگەش بۆ ئەمە زۆربەی فوقەهاکان دەڵێن: نوێژ بە هیچ نابردرێت، ئیمامی ئەحمەد نەبێت، کە بە لایەوە سەگی قەترانی نوێژ دەبڕێت، چونکە فەرموودەی تر هەیە، داکۆکی لەوە دەکات، کە هیچ نوێژ نابڕێت، چەند پاساوێکیش بۆ فەرموودەکەی ئەبو زەڕ دەهێننەوە، پەسەندترینیان حەملکردنی فەرموودەکەیە لە سەر بڕینی خشوع و ئامادەیی دڵ، نەك بڕین بە واتای پوچەڵکردنەوە(٤١)، بەمەش هیچ تێگیرانێك لە نێوان ئەم و قسەکەی عائیشە نامێنێت.

٢-ئیمامی شەعبی دەگێڕێتەوە لە فاتیمەی کچی قەیس و دەڵێت: چووم بۆ لای فاتیمە و پرسیارم لە بارەی فەرمانی پێغەمبەر لێکرد، کە لە سەری دەریکرد، دەڵێت: فاتیمە وتی: مێردەکەی تەلاقی بڕاوەی دا، دیسان وتی: لای پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) شکاتمکرد و داوای جێگا و نەفەقەم لێکرد، بەڵام پێغەمبەر نە جێگای بۆ بڕیاردام و نە نەفەقەش، فەرمانی پێکردم لە ماڵی ئیبن ئومی مەکتوم عیددە بگرم(٤٢).

ئیمامی عومەر (ڕەزای خوای لێبێت) کە ئەم قسەی فاتیمەی بیست، فەرمووی: واز لە کتێبی خوا و فەرموودەی پێغەمبەر ناهێنین بۆ ئافرەتێك، نازانین بابەتەکەی لەبیرە یان لە بیری چووەتەوە(٤٣).

عائیشەش لە بارەی ئەم فەرموودەیەوە دەڵێت: فاتیمە خێری ناگات، کە ئەم قسەیە دەکات، مەبەستی: نە جێگای بۆ هەیە و نە نەفەقە(٤٤)، لە ڕیوایەتێکی تردا، دەڵێت: ئەوە فاتیمە چییەتی، با لە خوا بترسێت(٤٥)، لە ڕیوایەتێکی تریشدا، بە موحەمەدی کوڕی قاسیم ڕاویی فەرموودەکە دەڵێت: ئەگەر ئەم قسەیە نەگێڕێتەوە، هیچ زەرەر ناکایت(٤٦)، مەبەستی قسەکەی فاتیمەیە، لە ڕیوایەتێکی تردا دەیگێڕنەوە، کە عائیشە بە گلییەکی زۆرەوە، دەیگوت: فاتیمە لە شوێنەکەی ترسی هەبوو، کە زەرەری بەربکەوێت، بۆیە پێغەمبەر فەرمانی پێکرد، کە شوێنەکەی بگوازێتەوە(٤٧)، دیارە قسەی لە خەزورانی نەدەگێڕایەوە، ئەوەتا هەر خۆی لە ڕیوایەتێکدا، دەڵێت: ترسم هەیە بێنەسەرم(٤٨).

ڕەخنەی ئەم دوو هاوەڵە بەڕێزە - وەك ڕوون و ئاشکرایە- لە فەرموودەی پێغەمبەر نییە، بەڵکو لە فاتیمەی کچی قەیسە، ئیمامی عومەر گومانی لە زین و تێگەیشتنی هەیە، بەڵگەش لە سەر ئەوە هەر لە درێژەی قسەکەیدا دەفەرمووێت: واز لە کتێبەکەی خوا و فەرموودەی پێغەمبەر ناهێنین، هەر وەها دونیایەك فەرموودە هەن، کە ئەم ئیمامە بەڕێزە پەیڕەوی کردون.

سەبارەت بە ڕەخنەکەی عائیشەش خۆ دیارە ڕەخنە لە تێگەیشتنی فاتیمە دەگرێت، کاتێك بە گشتگیری دەڵێت پێغەمبەر سوکنا و نەفەقەی بۆ بڕیارنەدام، عائیشە ڕوونی دەکاتەوە، کە شوێنگۆڕکێکە ڕوخسەت بووە، لەبەر ئاسایشی خودی فاتیمە، ئەگینا تەڵاقدراوی بات سوکنای بۆ هەیە.

بە کورتی ئەم هەڵوەستەکردنە ڕەخنەیە لە تێگەیشتنی فاتیمە، نەك لە فەرموودەی پێغەمبەر (درودی خوای لێبێت)، هەردووکیشیان تەنها ڕەخنەیان لە سکوناکە بووە(٤٩)، هەر لە بەر ئەوەیە، کە دەبینین زۆربەی فوقەهاکان ڕایان وایە، کە تەڵاقدراوی بڕاوە (تەڵاق سێ بە سێ) سوکنای بۆ هەیە، بەڵام هەموویان دەڵێن: نەفەقەی بۆ نییە، جگە لە ئەبو حنیفە و هەندێکی تر(٥٠).

٣-ئەبو داودی تەیالیسی دەیگێڕێتەوە لە مەکحول: وترا بە عائیشە، ئەبو هورەیرە دەڵێت: شووم لە سێ شتدایە، ماڵ و ژن و ئەسپ، عائیشەش، وتی: ئەبو هورەیرە فەرموودەکەی بە چاکی لەبەرنەکردوە، چونکە لە ڕاستیدا پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت)، دەیفەرموو: ((خوام دا بەگژی جولەکەدا، دەڵێن: شۆم لە سێ شتدایە: لە ماڵ و ژن و ئەسپدا))، کۆتایی فەرموودەکەی بیست و سەرەتاکەی نەبیست(٥١).

لە موسنەدی ئیمام ئیحمەددا: عائیشە کە ئەمەی بیست زۆر تورەبوو و وتی: سوێند بەو زاتەی فورقانی بۆ موحەمەد دابەزاند، پێغەمبەر قەت

ئەمەی نەوتوە، بەڵام وتویەتی: لە سەردەمی نەفامیدا، ئەم سێ شتەیان بە شووم زانیوە(٥٢).

دیارە فەرموودەکەی ئەبو هورەیرە چەند هاوەڵێکی تر ڕیوایەتی دەکەن، لەوانە عەدبوڵڵای کوڕی عومەر، وەك لای بوخاری بە لەفزی: ((تەنها شووم لە سێ شتدایە، ئەسپ و ژن و ماڵ)) (٥٣)هاتوە، لای موسلیمیش بە لەفزی: ((لە ئیسلامدا نە درم هەیە(٥٤) نە شوومیی، تەنها شووم لە سێ شتدا هەیە، ژن و ئەسپ و ماڵ))(٥٥) هاتوە.

هەندێك لە فەرموودەناسان فەرموودەکەی عائیشە بە لاواز دەزانن، لەبەر ئەوە گوێ بە قسەکەی نادەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کێشەیەك هەر بەرۆکیان دەگرێت، ئەویش تێگیرانی ئەم فەرموودەیە لەگەڵ ئایەتی:[مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ][التغابن:١١}، واتە: (هەر بەڵا و موسیبەتێك کە تووشتان دەبێت، بە ئیزنی خوا نەبێت تووشتان نابێت)، کەواتە هەموو شتێك لە ژێر مەشیئەتی خوادیە، ئەی باشە ئەم سێ شتە چۆن لە ڕکێفی ئەم یاسایەدا دەچنە دەر؟، بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە ڕاڤەکەران چەند بۆچوونێکیان هەیە، هەندێك زاهیری فەرموودەکەن وەردەگرن و دەڵێن: ئەم سێ شتە هەڵاوردەکراون (استثناء) لە شتەکانی تر، هەندێکی تر دەڵێن: مەبەست لە شوومی ماڵ بەرتەسکی و دراوسێی خراپە، مەبەست لە شوومی ئافرەت مندالنەبوونی و خراپییەتی، مەبەستیش لە شوومی ئەسپ بەشداری پێنەکردنییەتی لە غەزا و جیهاددا، هەندێکی تر دەڵێن: ئەم فەرموودەیە نەسخکراوەتەوە بەو ئایەتەی کە باسمانکرد و ئایەتە هاوشێوەکانی، هەندێکیش دەڵێن: مەبەست پێی چەسپاندنی نەبوونی شوومیە، دەربڕینی ڕستەکە وەك گریمانە وایە، کە شوومی نییە، ئەگەر هەبووایە، دەبوو لەو سێ شتەدا بووایە، ئەم بۆچوونە ڕیوایەتی: ((ئەگەر شوومی لە شتێکدا بووایە، ئەوا لە ژن و بارگیر و مەسکەن دەبوو))(٥٦)، پاڵپشتی دەکات، فەرموودەی: ((لە شادی و بەختەوەری کوڕی ئادەم: بارگیری صالح و چاك و ئافرەتی صالح و چاك و ماڵی صالح و چاکە))یش(٥٧) بەهێزی دەکات، هەروەها فەرموودەی:((شوومی نییە، دەکرێ موبارەکی لە ژن و ئەسپ و ماڵدا بێت))(٥٨) پشتگیری دەکات، ئەمەش لە گەڵ بۆچوونەکەی عائیشەدا گونجاوە(٥٩)، کە ئیمامی تەحاوی بە بۆچوونێکی درووستی دەزانێت(٦٠).

بەڵام لە دروستیی فەرموودەکەی عائیشەش هیچ جۆرە ئیشکالییەتێکمان بۆ دروست نابێت، چونکە گومان لەوەدا نییە، کە عائیشە سوننەت ڕەتناکاتەوە، تەنها مەبەستی ڕوونکردنەوەی چاك لەبەرنەکردنی ئەم فەرموودەیە لە لایەن ئەبو هورەیرەوە، ئەمەش شتێکی مومکینە و هیچ لە بەهای ئەبو هورەیرە کەم ناکات، چونکە ئەوە ناگەیەنێت، کە عائیشە متمانەی بە ڕیوایەتی ئەو نییە، بە تایبەت هەموومان باش دەزانین، کە هاوەڵان مەعصوم نین و دەکرێ هەڵەبکەن، هەر لە بەر ئەوەیە زانایان فقرموودە لە ڕووی ڕیوایەتەوە دەکەن بە دوو بەشەوە، موتەواتەر و ئاحاد، ئەمەی کۆتاییش لە ڕووی ژمارەی ڕاویەکانەوە دەیکەن بە سێ بەشەوە(٦١).

٤-ئیبن عەبباس دەفەرمووێت: کاتێك عومەر (خوا لێی ڕازی بێت) وەفاتی کرد، پرسیارم لە عائیشە کرد، کە عومەر دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەرەوە (دروودی خوای لێبێت)، کە ئەو فەرموویەتی: ((بێگومان خوا سزای مردوو دەدات، بە گریانی کەس و کاری بۆی))، عائیشە فەرمووی: خوا لە عومەر خۆشبێت، سوێند بە خوا پێغەمبەر وای نەفەرمووە، بەڵام فەرموویەتی: ((بێگومان خوا سزای کافر زیاد دەکات بە گریانی کەسەکانی بۆی))، ئەم ئایەتەی قورئان بۆ سەلماندنی ئەوە بەسە: [وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ][الأنعام:١٦٤}(٦٢)، موحەمەدی کوڕی قاسم، دەڵێت: کاتێك کە عائیشە پێیگەیشت، کە عومەر وئیبن عومەر وا دەڵێن، فەرمووی: ئێوە باسی دوو کەسەم بۆ دەکەن درۆزن نین و کەسیش بە درۆزنیان نازانێت، بەڵام ئەوە بیستنە ئەکرێ هەڵە بکات(٦٣)، ئەم قسەی عائیشەیە ڕوونە، کە سوننەت حوجەیە و قابیلی ڕەتکردنەوە نییە، بەڵام دەکرێ، ڕاوی هەڵە بکات لە بیستندا، ئەمەش واتای ئەوە ناگەیەنێت، کە متمانە بە ڕاوی نەمێنێت.

٥-ئیمامی ئەبو بەکر و ئیمامی عومەر هەردووکیان خەبەری موغیرەی کوڕی شوعبەیان قبوڵنەکرد، تاوەکو موحەمەدی کوڕی مەسلەمە پاڵپشتیکرد، هەروەها عومەر خەبەری ئەبو موسای ئەشعەری قبوڵنەکرد، تاکو ئەبو سەعید پاڵپشتیکرد، زاهیری ئەم ڕیوایەتانە ئەوە دەگەنێت، کە خەبەری تاکە کەس جێی قبوڵکردن نییە، بەڵام ئەمە ڕاست نییە، چونکە دەیەها خەبەری تاکە کەسیمان هەیە، کە بێ چەندوچۆن وەرگیراون و کاریان پێکراوە، بۆ نموونە: عومەر خەبەری زەححاکی کوڕی سوفیانی بە پێدانی بەشە میرات بە ژن لە خوێنی مێردەکەی قبوڵکرد و خەبەری عبدالرحمانی کوڕی عەوفی لە بابەتی تاعون و وەرگرتنی سەرانە لە مەجوسەکان قبوڵکرد، عوسمانیش خەبەری فەریعەی کچی سینانی لە بابەتی گرتنی عیددەی مردنی مێرد لە ماڵەکەی خۆیدا قبوڵکرد(٦٤)، هەموو ئەمانە ئەو بیرۆکەیە پوچەڵدەکەنەوە(٦٥)، وێڕای ئەمە خۆ

خەبەری دوو کەسیش هەر ئاحادە!!!، کەواتە بۆچی ئەو وەستانە؟ دیارە هۆکارێک هەبووە وای لێکردوە ئەو هەڵوێستە بنوێنێت.

باسی پێنجەم

هاوەڵان و قورئان وسوننەت وعەقڵ

لەم باسەدا دوو ئیشکالیەت رووبەڕوومان دەبێتەوە، یەکەم: عەرزکردنی سوننەتە بەسەر قورئاندا، دووەم: حوکمکردنی عەقڵە بەسەر سوننەتدا، ئایا لە بەرامبەریاندا هەڵوێستی هاوەڵان چۆن و چ بووە؟، بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە، باسەکە دابەشدەکەین بەسەر دوو لقدا، بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

لقی یەکەم: هاوەڵان و قورئان و سوننەت:

لە باسی یەکەمدا بۆمان دەرکەوت، کە لە ڕێبازی کۆششی (اجتهاد) هاوەڵاندا لە گەڵ قورئاندا کاریان بە سوننەتیش کردووە و هەرگیزاو هەرگیز فەرامۆشیان نەکردوە، کەواتە ئەم ئیشکالیەتە لە پای چ؟، ئەڵبەتە لای زانایانی قاڵبوو و ڕاسڵدا مەترەح نییە، بەڵام لە پەراوێزی مێژوودا و لە سەردەمی ئەمڕۆدا هەندێ قاڵ و سەدا هەیە، باس لەوە دەکەن، کە دەبێت فەرموودەکان عەرزبکرێن بەسەر قورئاندا، ئەوەی موافقی بوو، وەردەگیرێت، ئەوەش موخالفی بوو، ڕەتدەکرێتەوە، پشتئەستورن بە فەرموودەیەك، گوایە لەپێغەمبەرەوە سەرچاوەی گرتووە، دەقەکەی: ((ما جاءكم عني فاعرضوه على كتاب الله، فما وافقه فأنا قلته، وما خالفه فلم أقله))، واتە: (هەرچیتان لە منەوە پێگەیشت، عەرزی بەسەر قورئاندا بکەن، ئەگەر موافقی بوو، ئەوا من وتوومە، ئەگەر موخالفی بوو، ئەوا من نەم وتوە)(٦٦).

لێکۆڵینەوە لە ڕاستیی و چەسپاویی ئەم فەرموودەیە دەیسەلمێنێت، کە دانراو و هەڵبەستراوە، ئیمامی شافعی دەفەرموێت: کەس ئەم فەرموودەیەی ڕیوایەت نەکردوە، کە ڕیوایەتی لە زۆر یان لە کەم، جێگای پەسەندیی بێت(٦٧).

ئیبن عەبدولبەر لە عبدالرحمانی کوڕی مەهدییەوە دەیگێڕێتەوە، کە ئەم فەرموودەیە زەندیقەکان و یاخیبووەکان هەڵیانبەستووە، پاشان ئیبن عەبدولبەر دەڵێت: نەسەلماوە، کە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) ئەم وشانەی وتبێت، چونکە زانایان دەڵێن: نە لە ڕێگایەکی دروستەوە هاتووە و نە لاواز، لەبەر ئەوە دژی وەستاون، هەر وەها دەڵێن: لە کاتی عەرزکردنی بەسەر قورئاندا، بۆمان دەردەکەوێت، کە خودی خۆی، پێچەوانەی قورئانە، چونکە قورئان بە ڕەها فەرمان بە گوێڕایەڵی پێغەمبەر دەکات و شوێنکەوتنیشی بە ئەرك دادەنێت(٦٨).

ئیبن ئەلبەتەش لە ئیبن ساجییەوە دەیگێڕیتەوە، کە باوکی وتویەتی: ئەم فەرموودەیە هەڵبەستراوە و دراوەتە پاڵ پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت)، هەروەها دەڵێت: عەلی کوڕی مەدینی وتویەتی: ئەم فەرموودەیە ئەصل و ئەساسی نییە، پاشان ئیبن ئەلبەتە دەڵێت: سوننەتی پەسەند و قورئانی پیرۆز ڕەتی دەکەنەوە(٦٩).

ڕەتکەران ڕێگایەکی تر دەگرنە بەر، ئەویش بە بەڵگە وەرگرتنی ڕواڵەت و زاهیری هەندێك فەرموودەیە، دەیانەوێت لە ڕێگایەوە بیسەلمێنن، کە هاوەڵان ڕەتی سوننەتیان کردوەتەوە و تەنها قورئانیان پێبەسبووە، لێرەدا دوو نموونە دەخمە ڕوو، بۆ هەڵسەنگاندنی ئەم دەنگۆیە، وەك لای خوارەوە هاتوە:

١-ئیمامی بوخاری لە ئیبن عەبباسەوە دەیگێڕێتەوە، کە فەرموویەتی: (لە کاتی سەرەمەرگی پێغەمبەردا کۆمەڵێك پیاو لە ماڵیاندا بوون، پێغەمبەر فەرمووی: ((وەرن با نووسراوێکتان بۆ بنووسم، لە پاش من تووشی گومڕایی نابن))، یەکێك لە ئامادەبووان وتی: پێغەمبەر ئێش وئازاری زۆرە، ئازاری مەدەن، ترستان نەبێت، قورئانمان هەیە، لە کومڕایی دەمانگێڕێتەوە، کتێبەکەی خوا لەو کارەدا کەفیلمانە، لەبەر ئەوە جیاوازی ڕاکەوتە نێوان ئامادەبووانەوە، هەندێکی تر وتیان: با تێنووسی بۆ ئامادە بکەین، تا لە گومڕایی بمانپارێزێت، هەندێکی تر، شتی تریان وت، دووبەرکی و غەلبەغەڵب دروستبوو، جا پێغەمبەر فەرمووی: ((هەڵسن برۆنە دەرەوە))(٧٠) ، لە ڕیوایەتی موسلیمدا: هەندێك وتیان: خۆ تووشی خەڵەفان نەبووە، پرسیاری لێبکەن، پێغەمبەر فەرمووی: ((وازملێبێرن، من باشم، وەسێتان پێدەکەم بە سێ شت: موشریکەکان لە دوورگەی عەرەبی وەدەرنێن، پێشوازی لە شاندەکان بکەن، بەو شێوەی من پێشوازیم لێکردوون و ئەوەی من پێمداون ئێوەش بیاندەنێ، ڕاوی دەڵێت: ئیبن عەبباس باسی سێهەمی نەکرد، یان باسي کرد، بەڵام من لەبیرم چووە)(٧١)، ڕاستتر وایە، کە سێهەم شت، فەرمانکردنە بە ناردنی سوپاکەی

ئوسامە(٧٢).

لێرەدا بە دڵنیاییەوە دەڵێم: مەبەست ڕەتکردنەوەی سوننەت نییە، بە هیچ شێوەیەك، چونکە هەر ئەو هاوەڵە بەڕێزانە، لە سەرووی هەموویانەوە عومەری کوڕی خەتتاب، کە ناوی لە ڕیوایەتەکەدا لە ڕێگایەکی ترەوە هاتووە، لە هەمووکەس پابەندتر بوون، بە سوننەتەوە، بە پرۆشەوە بیستوویانە و بە پەرۆشەوە گەیاندوویانە و بە پەرۆشیشەوە کاریان پێکردوە، بەڵگەش هەر لەم فەرمودەیەدا ئەوەیە، کە ئەو سێ فەرمانە لە هەندێ ڕێگای هاتوون، بە چاکی جێبەجێکران، کەواتە هۆکاری ڕوودانی ئەو جێوازیە چیبوو؟، زانایان کۆمەڵێك هۆکار باس دەکەن، بە لای منەوە، بەهێزترینیان ئەوەیە، کە ئەرك نەبوە لەسەر پێغەمبەر باسی بکات، کەواتە فەرمانی داواکردنی تێنووس، بۆ ئیرشاد و ڕێنمای بووە، چونکە ئەگەر ئەرك بووایەن دەیگەیاند و گوێی بە کەس نەدەدا، ئەگینا ئەوە دبێتە کەموکوڕی لە تەبلیغ و گەیاندندا، پێغەمبەریش لەوە مەعسوم و پارێزراوە، بە تایبەت حاڵەتی تر هەبووە، کە غەڵبەغەڵب و دووبەرەکیی ڕوویداوە، پێغەمبەر ئەو قسەیەی کە ویستوویەتی بیکات، گەڕاندویەتییەوە و باسی نەکردووە، وەك دیاریکردنی شەوی قەدر، هەروەها پێغەمبەر (درودی خوای لێبێت) چەند ڕۆژێکیتر ماوە و قسەی تری کردوە، ئەگەر ئەرك بووایە، باسی دەکرد، یان بە لانی کەمەوە، بە کەسانێکی دیاریکراوی دەگوت(٧٣).

هەروەها فەرموودەیەکی تر هەیە، بە هەمان شێوە پێغەمبەر (درووده خواه لێبێت) فەرموویەتی بە عائیشە: ((بانگی ئەبو بەکرم بۆ بکە ... یا نووسراوێك بنووسم))(٧٤)، بەڵام پاشتر ئەو نووسراوەی نەنووسیوە، چونکە ئەمەش هاوشێوەی ئەویتر ئەرك نەبوە لەسەری بیگەیەنێت و زانیویەتی، خوا لەم بارەیەوە چی تەقدیر کردوە هەر ئەوە دەبێت.

بێگومان مەبەستیش لە (کتێبەکەی خوا کەفیلمانە)، لەو بابەتەدا بووە، کە پێغەمبەر ویستی باسی بکات، نەك بە واتای ڕەها، بەڵگەش وەك وتمان، هیچکام لە هاوەڵان، کە ئامادەبووەی ئەم ڕووداوە بوون و غەیری ئەمانیش بۆچوونی وایان نەبووە.

٢-بە بەڵگەوەرگرتنی وتەی « تەنها باسی قورئانمان بۆ بکە(٧٥)!! »، کە هەندێك لە بیسەرانی فەرمووده لە کاتی باسکردنییەوە لە لایەن هەندێ هاوەڵەوە، وتویانە:

دیارە ئەو کەسانەی کە ئەم سەرنجەیان هەبووە، بە زۆری - دەشتوانم بڵێم هیچکامیان - هاوەڵ نەبوون و کێشەی کەم تێگەیشتنیان هەبووە، هەر لەبەر ئەویە دەبینین، کاتێك ڕاستییان بۆ دەرکەوتوە، شوێنی کەوتوون، ئەمە لە لایەك، لە لایەکی ترەوە، دەبینین چۆن هاوەڵان بە پەرۆش و دڵسۆزییەوە ڕاستیی پێگەی سوننەت بە خەڵك دەگەیەنن و داکۆکی لێ دەکەن، باشترین گەواهیش ئەم فەرمووده درووستەیە، کە میقدامی کوڕی مەعدی یەکروب ڕیوایەتی دەکات و دەفەرمووێت: پێغەمبەر (درودی خوای لێبێت) فەرمووی: ((بزانن من قورئان و هاوشێوەی قورئانم بۆ هاتووە ...)) (٧٦)، مەبەستی سوننەتە، ئەمە و وێڕای چەندەها ئایەت و فەرموودەی تر، کە داکۆکی لە حوجییەت و بەڵگەیی سوننەت دەکەن(٧٧).

لقی دووەم: هاوەڵان و سوننەت و عەقل:

عەقڵ لە شەرعدا پێگەی گرنگی هەیە، بەڵام لە بەرامبەری سروشدا (الوحي) ئامرازی تێگەیشتنە و دەبێت سنوری خۆی تێنەپەڕێنێت، چونکە ئەو لە زانستی ڕەهاوە سەرچاوە دەگرێت، ئەمیش لە جیهانێکی سنوردارەوە، ئەگەر ژیاننامەی هاوەڵان بە وردی بخوێنینەوە، ئەو هاوکێشەیەمان بە جوانی بۆ بەرجەستە دەبێت، سەهلی کوڕی حەنیف، کە یەکێکە لە داناکانی عەرەب و هاوەڵێکی بەڕێزە، دەفەرمووێت: (بەگومانەوە تەماشای ڕاوبۆچوونەکانتان لە بەرامبەر سروشدا بکەن، چونکە لە ڕۆژی ئەبو جەندەلدا(٧٨)، ئەگەر لە توانامدا بووایە، بڕ بەدڵ ڕەتی قسەی پێغەمبەرم دەکرد)(٧٩)، مەبەستی: بەڵام دواتر بۆم دەرکەوت، کە قسە و کرداری ئەو ڕاست و دروستە و بۆچوونی من هەڵە و کورتبینە، چونکە پێغەمبەر (درووده خواه لێبێت) بەڕێنمایی سروش کارەکانی پێوانە دەکرد.

هەر سەهلی کوڕی حەنیف لە فەرموودەیەکی تردا، دەفەمووێت: (ئەی خەڵکینە، بە گومانەوە تەماشای ڕاوبۆچوونەکانتان بکەن، چونکە ئێمە لە ڕۆژی حودەیبیدا لە خزمەتی پێغەمبەردا بووین، ئەگەر بوارمان بووایە، شەڕمان دەکەرد، هەتاکو عومەری کوڕی خەتتاب هات و وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، باشە ئێمە لەسەر حەق نین و ئەوانیش لەسەر ناڕوایەتی؟، فەرمووی: بەڵێ، پاشان عومەر پرسیاری کرد و وتی: ئەی

كوژراوەكانی خۆمان لە بەهەشت نین و كوژراوەكانی ئەوانیش لە دۆزەخ؟، فەرمووی: بەڵێ، ئەوجا عومەر فەرمووی: ئەی باشە بۆ سەرشۆڕی لە دینەكەماندا قبوڵ بكەین؟، بۆچی بگەڕێینەوە پێش ئەوەی خوا ڕاستی خۆمان و ئەوان دەربخات؟، پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) فەرمووی: ئەی كوڕی خەتتاب، بەدڵنیاییەوە من پێغەمبەری خوام و خواش هەرگیز دەستبەردارم نابێت و ونم ناكات، پاش ئەوە عومەر چووە لای ئەبو بەكر و هەمان قسەی پێوت، ئەبو بەكریش وتی: ئەو پێغەمبەری خوایە و خواش هەرگیز دەستبەرداری نابێت و ونی ناكات، پاشان سورەتی (الفتح) هاتە خوارەوە و پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) خوێندیەوە بۆ عومەر، عومەریش پرسیاری كرد: ئەی پێغەمبەری خوا ئەمە فەتح و سەركەوتنە؟، فەرمووی: بەڵێ)(٨٠).

ئیمامي علی كوڕی ئەبو تالیبیش دەفەرمووێت: ئەگەر ئایین بە ڕا بووایە، دەبوو ژێرپێ مەسح بكرابایە، بەڵام من بینیم پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) مەسحی بەسەر سەرووی خوفەكەیدا(٨١) كرد(٨٢).

ئەم دەقانە بەڵگەی حاشاهەڵنەگرن، كە هاوەڵان یەقینی تەواویان بە سوننەت هەبووە و پێوەی پابەندبوون و لە سنورەكانی لایان نەداوە، ئەزمون و بەسەرهاتەكانی خۆیان وەك دیارییەكی بەنرخ دەخەنە پێش چاوی بڕوادارانی پاش خۆیان، بۆ ئەوەی بیسەلمێنن، كە عەقڵ بەرهەڵستی دەقی شەرعیی پێناكرێت و دەبێت لە هەوڵ و كۆششی بێوچاندا بێت بۆ جێبەجێكردنی، چونكە بەرژەوەندیی ڕاستەقینەی هەردوو دونیا لەوەدایە، لەبەر ئەوەی عەقڵ تەنها دیوێك دەخوێنێتەوە، بەڵام سروش هەموو دیوەكانی لا ڕوون و دیارن.

بەمەش بۆمان دەردەكەوێت، كە هاوەڵان بە ڕای خۆیان بەرهەڵستی دەقی سوننەتیان نەكردوە، ئەو ڕیوایەتانەش كە وادەزانرێن بەرهەڵست ئامێزن، لە ڕاستیدا وا نین، بۆ نموونە: ئیبن عەبباس ئەیگێڕێتەوە، كە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) فەرموویەتی: خوای پەروەردگاری بینیوە(٨٣)، عائیشەش كە پرسیاری ئەم بابەتەی لێكرا، فەرمووی: توكی سەرم وەستا لەم قسەیە، سێ شت هەر كەس باسیان بكات، درە دەكات، لەم سیانە باسی ئەوەی كرد، كە هەر كەس بڵێت، پێغەمبەر خوای پەروەردگاری بینیوە، بێگومان درۆی كردوە(٨٤)، مرۆڤ كە ڕواڵەتی ئەم فەرموودانە دەبینێت، دەڵێت: ئەوەتا عائیشە سوننەت بە ڕای خۆی ڕەتدەكاتەوە، بەڵام ڕاستیی هەرگیز وا نییە، چونكە بە كۆكردنەوە و لێكۆڵینەوە لە هەموو ئەو ڕیوایەتانە، كە لەم بابەتە دەدوێن، ئەنجامێكی ترمان بۆ دەردەخەن، سەرەتا نە سەلماوە، نە لە ڕێگای ئیبن عەبباسەوە و نە لە ڕێگای كەسی ترەوە، كە پێغەمبەر فەرموبێتي خوای پەروەردگاری بینیووە، ئەو فەرمودەی سەرەوەش، بەرزكردنەوەی بۆ پێغەمبەر نەسەلماوە و قەتیسە لە سەر ئیبن عەبباس، هەموو ڕیوایەتەكانی تریش بۆمان دەردەخەن، كە ئەمە بۆچوونی ئیبن عەبباسە(٨٥)، بە دوو شێوازیش لێی دەگێڕنەوە، جارێك بەڕەها و جارێكی تریش بە پێوەندی (مقید) بە قەیدی بینینی دڵ(٨٦)، ئەڵبەتە ئاشكرایە، كە هاوەڵان مەعسوم نین و دەكرێت هاوەڵێكی تر ڕای جیاوازی هەبێت، لە گەڵ ئەوەشدا دەكرێت هەردوو بۆچوونەكە لەوەدا كۆبكرێنەوە، كە ئیبن عەبباس بینیی دڵ جێگیر دەكات و عائیشەش ڕەتی بینیني چاو دەكاتەوە(٨٧).

لەمەوە بۆمان ڕوون دەبێتەوە، كە هاوەڵان بە هیچ شێوەیەك بەرهەڵستی سوننەتیان نەكردوە، ئەگەر شتی واش بەرچاو كەوت، ئەوا ئاراستەی سوننەت نەكراوە، بەڵكو ڕووبەڕووی تێگەیشتنی هاوەڵێكی تر كراوە، ئەمەش كارێكی ڕەوایە بە كۆدەنگیی زانایان.

کۆتایی

لە میانەی خستنەڕووی بابەتەکەدا کۆمەڵێك ئەنجاممان بۆ گەڵاڵە بوو، لێرەدا گرنگترینیان بەم شێوەیەی لای خوارەوە باس دەکەین:

١-هاوەڵان بە کۆدەنگی سوننەت بە سەرچاوەی حوکمی شەرعی دەزانن، لە کارکردنیشیان بە سوننەت، جیاوازیان لە نێوان سوننەتی گوفتاریی وکرداریی نەکردوە، هەروەها جیاوازیان لە نێوان فەرموودەی موتەواتەر و ئاحادیش نەکردووە و کاریان بە هەموویان کردوە، زۆریش بە پەرۆش بوون، بۆ لەبەرکردنی و گەیاندنی.

٢-لێکۆڵینەوە و هەڵوەستەکردنی هەندێك لە هاوەڵان، لە بەرامبەر هەندێك فەرموودەدا، واتای ئەوە ناگەیێنێت، کە ئەو هاوەڵانە سوننەتیان پێ قبووڵ نییە، بەڵام ڕاستی ئەو هەڵوێستە دەگەڕێتەوە بۆ یەکێك لەم هۆکارانە:

أ/ باش لەبەرنەکردنی فەرموودەکە لە لایەن ڕاوییەوە.

ب/ بیستنی هەندێك لە فەرموودەکە و نەبیستنی ما باقییەکەی.

ج/ ناوەڕۆکی ئەو فەرموودەیە ئیجتهادی هاوەڵی ڕاوی بووە، نەك وتەی پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت)، مەبەست ڕەتکردن بۆ ئیجتهادی هاوەڵەکەیە، نەك بۆ سوننەت.

٣-هاوەڵان کاریان بە سوننەت کردوە، بە پێ ئەوەی عەرزیبکەن بەسەر قورئاندا، هەندێك فەرموودەش، کە بە ڕواڵەت (ظاهر) پێچەوانەی ئەم ڕاستییەیە، لە لێکۆڵینەوە دەردەکەوێت، ناوەڕۆکی ئەو فەرموودانە ئیجتهادی هاوڵەکەیە، نەك فەرموودەی پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت)، هاوەڵی ڕەخنەگریش کە هانا بۆ قورئان دەبات، تەنها بۆ سەلماندنی بۆچوونی خۆیەتی، نەك ڕەتکردنەوەی سوننەت.

٤-هاوەڵان لە کاتی نەبوونی بەڵگە لە قورئان و سوننەتدا، بۆ دیاریکردنی حوکمی شەرعی پەنایان بردووە بۆ ئیجتهادکردن، بەڵام هەرکات بەڵگەی سوننەتیان پێگەشتبێت، وازیان لە ڕای خۆیان هیناوە و پابەند و ملکەچی سوننەت بوون.

٥-هاوەڵان زۆر بەتوندیی مامەڵەیان لەگەڵ سەرپێچیکەرانی سوننەتدا کردوە، بە شێوەیەك هەندێك جار بڕیاری پچڕاندنی پیوەندیان لەگەڵیان داوە.

ڕاسپاردەکان

لە پاش بە پایانگیشتنی توێژینەوەکە، ئەم چەند ڕاسپاردەیە دەخەمە بەردەستی خوێنەران، بە هیوای سوود وەرگرتن لێیان:

١-پێویستە بۆ یەکلاکردنەوی بابەتی کارکردن بە سوننەت، یان پێچەوانە، ڕوو لە هەڵوێستی هاوەڵان بکەین، ئەگەر پرۆشی خۆمان و دوارۆژمان بین و ڕێ لە خەڵکیش نەشێوێنین، چونکە لەم بابەتدا بە تایبەت ئەوان سەرمەشق و سەنگی مەحەکن، کەواتە: ئەوان چۆن مامەڵەیان کردوە، با ئیمەش وەك ئەوان بکەین، لەبەر ئەوەی نە لە ئەوان دیندار تر و نە لە ئەوانیش شارەزاترین.

٢- مامەڵەکردن لە گەڵ سوننەتدا پێویستی بە ئەزمون و لێهاتوویی و شارەزایی و پشوودرێژیی هەیە، لە سەرووی هەموو ئەمانەشەوە پێویستی بە ڕاسانی و نییەت پاکی هەیە، لەبەر ئەوە برای بڕوادارم پێش ئەوەی لەم بارەیەوە هەر قسەیەك دەبیسیت، بزانە ماهییەتی بێژەرەکەی چیە و چۆنە.

٣-گەیاندنی پەیام ئەرکە، وەك خۆی گەیاندنیشی دەیسان ئەرکە، لە بەر ئەوە پێویستە چۆن خۆمان لە شلگیری و ڕەتکردنەوە دەپارێزین، هەروەهاش خۆمان لە زیادەڕەویش بپارێزین، چونکە یەکێك لە هۆکارەکانی دروستبوونی گرۆپی ڕەتکەران، توندوتیژی تێگەیشتنی هەندێ تەزوی ئیسلامییە.

٤-دروستکردنی ئیناسایکلۆپیدیای پارێزگاری لە سوننەت بە زمانی شیرینی کوردی.

ملخص البحث

يدرس هذا البحث موضوع موقف الصحابة من حجية السنة، وقد قسمته عل مقدمة وخمسة مطالب وخاتمة، باتباع المنهج الاستقرائي والوصفي ومراعاة المنهج التاريخي.

ومن أهم النتائج التي توصل إليها البحث، هو أن الصحابة أجمعوا على حجية السنة، وفي عملهم بها ما كانوا يفرقون بين السنة القولية والفعلية، ولاكانوا يفرقون بين المتواتر والأحاد، وكانوا يُقْبلون على السنة حفظاً ورواية وتبليغاً بشوق وحرص، وفي هذا أعظم الرد على منكري السنة.

Abstract

This study examines the positions of the Companions on the Authentic of the Sunnah, and I divided it into a preface, six demands and a conclusion.

Among the most important findings of the research is that the Companions were not accept an alternative for Qur›aan and the Sunnah, and surely they wouldn't hide anything about that, so if this is the best of the Ummah, there is no choice for us but to follow them, this is the greatest response to the deniers of the Sunnah.

سەرچاوەکان

١) الإبانة الكبرى، أبي عبد الله عبيد الله بن محمد بن حمدان العُكْبَري المعروف بابن بَطَّة العكبري (المتوفى: ٣٨٧هـ)، تحقيق: رضا معطي، وعثمان الأثيوبي، ويوسف الوابل، والوليد بن سيف النصر، وحمد التويجري، دار الراية للنشر والتوزيـع/ الرياض، د.ط، د.ت.

٢) الإجابة لإيراد ما استدركته عائشة على الصحابة، بدرالدين الزركشي، تحقيق: سعيد أفغاني وتعليق وتخريـج: د. عصمت الله، مجمع البحوث الإسلامية الجامعة الإسلامية العالمية إسلام آباد، د.ط، د.ت.

٣) الإجماع، محمد بن إبراهيم بن المنذر، تحقيق: فؤاد عبد المنعم أحمد، دار المسلم، ط١، ١٤٢٥هـ/ ٢٠٠٤م.

٤) الأحاديث المختارة أو المستخرج من الأحاديث المختارة مما لم يخرجه البخاري ومسلم في صحيحيهما، ضياء الدين أبو عبد الله محمد بن عبد الواحد المقدسي (المتوفى: ٦٤٣هـ)، دراسة وتحقيق: معالي الأستاذ الدكتور عبد الملك بن عبد الله بن دهيش، دار خضر للطباعة/ بيروت – لبنان، ط٣، ١٤٢٠ هـ/ ٢٠٠٠ م.

٥) إرشاد الفحول إلي تحقيق الحق من علم الأصول، للعلامة محمد بن علي بن محمد الشوكاني (ت: ١٢٥٠هـ)، تحقيق : الشيخ أحمد عزو عناية ، دار الكتاب العربي، ط١، ١٤١٩هـ / ١٩٩٩م.

٦) الاستذكار الجامع لمذاهب فقهاء الأمصار، أبي عمر يوسف بن عبد الله بن عبد البر النمري القرطبي (ت: ٤٦٣هـ)، تحقيق: سالم محمد عطا-محمد علي معوض، دار الكتب العلمية/ بيروت، ٢٠٠٠م.

٧) إعلام الموقعين عن ربّ العالمين: ابن القيِّم الجوزية ت(٦٩١-٧٥١)هـ, تحقيق عصام فارس الحرستاني و حسان عبد المنان, دار الجيل/ بيروت، ١٤١٩هـ/١٩٩٨م.

٨) تحفة الأحوذي بشرح جامع الترمذي، محمد عبد الرحمن بن عبد الرحيم المباركفوري أبي العلا (١٣٥٣هـ)، دار الكتب العلمية/ بيروت، د.ط، د.ت.

٩) تهذيب اللغة، محمد بن أحمد بن الأزهري الهروي، أبي منصور (المتوفى: ٣٧٠هـ)، تحقيق: محمد عوض مرعب، دار إحياء التراث العربي/ بيروت، ط١، ٢٠٠١م.

١٠) جامع الأصول في أحاديث الرسول، مجد الدين أبي السعادات المبارك بن محمد بن محمد بن محمد ابن عبد الكريم الشيباني الجزري ابن الأثير (المتوفى : ٦٠٦هـ)، تحقيق : عبد القادر الأرناؤوط - التتمة تحقيق بشير عيون، مكتبة الحلواني - مطبعة الملاح - مكتبة دار البيان، ط١، د.ت.

١١) جامع بيان العلم وفضله، أبي عمر يوسف بن عبد الله بن محمد بن عبد البر بن عاصم النمري القرطبي (المتوفى: ٤٦٣هـ)، تحقيق: أبي الأشبال الزهيري، دار ابن الجوزي/ المملكة العربية السعودية، ط١، ١٤١٤ هـ - ١٩٩٤ م.

١٢) حجية السنة، د. عبدالغني عبدالخالق، دار السعداوي – دار التربية، د.ط، د.ت.

١٣) الرسالة، أبي عبد الله محمد بن إدريس الشافعي (ت: ٢٠٤ هـ)، تحقيق: أحمد شاكر، مكتبه الحلبي/ مصر، ط١، ١٣٥٨هـ/١٩٤٠م.

١٤) رؤية الله، أبي الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن النعمان بن دينار البغدادي الدارقطني (المتوفى: ٣٨٥هـ)، قدم له وحققه وعلق عليه وخرج أحاديثه: إبراهيم محمد العلي، أحمد فخري الرفاعي، مكتبة المنار، الزرقاء – الأردن، د.ط، سنة ١٤١١ هـ.

١٥) سنن أبي داود، أبي داود سليمان بن الأشعث السجستاني(ت:٢٧٥هـ)، دار الكتاب العربي/ بيروت، د.ط، د.ت، مذيل بأحكام الألباني.

١٦) سنن الترمذي (الجامع الصحيح)، محمد بن عيسى أبي عيسى الترمذي السلمي (ت:٢٧٩هـ)، تحقيق: أحمد محمد شاكر وآخرون، دار إحياء التراث العربي/ بيروت، د.ط، د.ت، مذيل بأحكام الألباني.

١٧) السنن الكبرى وفي ذيله الجوهر النقي لابن التركماني، أبي بكر أحمد بن الحسين بن علي البيهقي (ت:٤٥٨هـ)، مجلس دائرة المعارف النظامية الكائنة في الهند ببلدة حيدر آباد، ط١، ١٣٤٤هـ.

١٨) سنن النسائي (المجتبى من السنن)، أحمد بن شعيب أبي عبد الرحمن النسائي (ت:٣٠٣هـ)، تحقيق: عبدالفتاح أبو غدة، مكتب

المطبوعات الإسلامية/ حلب، ط٢، ١٤٠٦/ ١٩٨٦، مذيل بأحكام الألباني.

١٩) سيرة الإمام البخاري، عبدالسلام المباركفوري (ت: ١٢٨٩هـ-١٣٤٢هـ)، ترجمة وتعليق: عبدالعليم بن عبدالعظيم البستوي، دار عالم الفوائد/مكة المكرمة، ط١، ١٤٢٢هـ.

٢٠) شرح النووي على صحيح مسلم (المنهاج في شرح صحيح مسلم بن الحجاج)، لأبي زكريا يحيى بن شرف بن مري النووي (ت: ٦٧٦هـ)، دار إحياء التراث العربي/ بيروت، ط٢، ١٣٩٢هـ.

٢١) شرح معاني الآثار، لأحمد بن محمد بن سلامة بن عبدالملك بن سلمة أبو جعفر الطحاوي، تحقيق: محمد زهري النجار، دار الكتب العلمية – بيروت، ط١، ١٣٩٩هـ.

٢٢) صحيح البخاري (الجامع الصحيح المختصر)، محمد بن إسماعيل البخاري (ت: ٢٥٦هـ)، تحقيق: د. مصطفى ديب البغا، دار ابن كثير/ اليمامة- بيروت، ط٣، ١٤٠٧هـ/١٩٨٧م.

٢٣) صحيح مسلم (الجامع الصحيح)، لأبي الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري (ت: ٢٦١هـ)، دار الجيل/بيروت- دار الآفاق الجديدة/ بيروت، د.ط، د.ت.

٢٤) عمدة القاري شرح صحيح البخاري، أبي محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى الحنفى بدر الدين العينى (المتوفى: ٨٥٥هـ)، دار إحياء التراث العربي/بيروت، د.ط، د.ت.

٢٥) فتح الباري شرح صحيح البخاري، لأبي الفضل أحمد بن علي بن حجر العسقلاني (ت: ٨٥٢)، دار المعرفة/ بيروت، ١٣٧٩هـ.

٢٦) الفقيه والمتفقه، للإمام أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت الخطيب البغدادي(ت:٣٩٢-٤٦٣هـ)، صححه وعلق عليه الشيخ إسماعيل الأنصاري. المكتبة العلمية/دمشق، د.ط، د.ت.

٢٧) قواطع الأدلة في الأصول، للإمام أبي المظفر منصور بن محمد بن عبد الجبار السمعاني (ت:٤٢٦-٤٨٩هـ)، تحقيق: محمد حسن محمد حسن إسماعيل الشافعي. دار الكتب العلمية/بيروت، ط١، ١٤١٨هـ/١٩٩٧م.

٢٨) الكفاية في علم الرواية، أبي بكر أحمد بن علي بن ثابت بن أحمد بن مهدي الخطيب البغدادي (ت: ٤٦٣هـ)، تحقيق: أبي عبدالله السورقي , إبراهيم حمدي المدني، المكتبة العلمية/ المدينة المنورة، د.ط، د.ت.

٢٩) لسان العرب: محمد بن مكرم بن منظور الأفريقي المصري. دار صادر- بيروت، ط١، د.ت.

٣٠) مجموع الفتاوى: أحمد بن عبد الحليم بن تيمية الحراني أبي العباس (ت:٧٢٧هـ). د.ن، د.ط، د.ت.

٣١) المجموع شرح المهذب، أبي زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (ت: ٦٧٦هـ)، دار الفكر/ بيروت، د.ط، د.ت.

٣٢) المحلى بالآثار، أبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم الأندلسي القرطبي الظاهري (ت: ٤٥٦هـ)، دار الفكر/ بيروت، د.ط، د.ت.

٣٣) المحيط البرهاني في الفقه النعماني، أبي المعالي برهان الدين محمود بن أحمد بن عبد العزيز بن عمر بن مَازَةَ البخاري الحنفي (ت: ٦١٦هـ)، تحقيق: عبد الكريم سامي الجندي، دار الكتب العلمية/ بيروت – لبنان، ط١، ١٤٢٤ هـ - ٢٠٠٤ م.

٣٤) المستدرك على الصحيحين، محمد بن عبدالله أبو عبدالله الحاكم النيسابوري(ت: ٤٠٥)هـ ، تحقيق : مصطفى عبد القادر عطا، دار الكتب العلمية/ بيروت، ط١، ١٤١١هـ/١٩٩٠م، تعليقات الذهبي في التلخيص.

٣٥) مسند أبي داود الطيالسي، أبي داود سليمان بن داود بن الجارود الطيالسي البصرى (ت: ٢٠٤هـ)، تحقيق: الدكتور محمد بن عبد المحسن التركي، دار هجر/ مصر، ط!، ١٤١٩ هـ - ١٩٩٩م.

٣٦) المسند، أحمد بن حنبل أبي عبدالله الشيباني (ت:٢٤١هـ)، مؤسسة قرطبة/ القاهرة، د.ط، د.ت، الأحاديث مذيلة بأحكام شعيب الأرناؤوط عليها.

٣٧) مسند البزار (البحر الزخار)، لأبي بكر أحمد بن عمرو البصري البزار (ت: ٢٩٢هـ)، المنشور على موقع المكتبة الشاملة، http://www.alsunnah.com

٣٨) مسند الدارمي المعروف بـ (سنن الدارمي)، أبي محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد الدارمي، التميمي السمرقندي (المتوفى: ٢٥٥هـ)، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني، دار المغني/ المملكة العربية السعودية، ط١، ١٤١٢ هـ - ٢٠٠٠م.

٣٩) مسند الحميدي، أبو بكر عبد الله بن الزبير بن عيسى بن عبيد الله القرشي الأسدي الحميدي المكي (ت: ٢١٩هـ)، حقق نصوصه وخرج أحاديثه: حسن سليم أسد الدَّارَانيّ، دار السقا/ دمشق- سوريا، ط!، ١٩٩٦ م.

٤٠) مسند الإمام الشافعي، الشافعي أبي عبد الله محمد بن إدريس بن العباس المطلبي القرشي المكي (ت: ٢٠٤هـ)، رتبه على الأبواب الفقهية: محمد عابد السندي، تصحيح السيد يوسف علي الزواوي الحسني، السيد عزت العطار الحسيني، دار الكتب العلمية/بيروت – لبنان، د.ط، ١٣٧٠ هـ - ١٩٥١ م.

٤١) مسند أمير المؤمنين أبي حفص عمر بن الخطاب رضي الله عنه وأقواله على أبواب العلم، أبي الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير القرشي البصري ثم الدمشقي (ت: ٧٧٤هـ)، تحقيق: عبد المعطي قلعجي، دار الوفاء/ المنصورة، ط١، ١٤١١هـ - ١٩٩١م.

٤٢) المصنف، أبي بكر عبد الرزاق بن همام الصنعاني (ت:٢١١هـ)، تحقيق: حبيب الرحمن الأعظمي، المكتب الإسلامي/ بيروت، ط٢، ١٤٠٣هـ.

٤٣) المصنف، أبي بكر عبد الله بن محمد بن أبي شيبة العبسي الكوفي (ت: ٢٣٥هـ)، تحقيق: محمد عوامة، طبعة الدار السلفية الهندية القديمة، د.ط، د.ت.

٤٤) المعجم الكبير، سليمان بن أحمد بن أيوب أبي القاسم الطبراني (ت:٣٦٠هـ)، تحقيق: حمدي بن عبدالمجيد السلفي، مكتبة العلوم والحكم/ الموصل، ط٢، ١٤٠٤هـ/ ١٩٨٣هـ.

٤٥) معرفة السنن والآثار، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبي بكر البيهقي (ت: ٤٥٨هـ)، تحقيق: عبد المعطي أمين قلعجي، جامعة الدراسات الإسلامية (كراتشي - باكستان)، دار قتيبة (دمشق -بيروت)، دار الوعي (حلب - دمشق)، دار الوفاء (المنصورة - القاهرة)، ط١، ١٤١٢هـ - ١٩٩١م.

٤٦) المغني في فقه الإمام أحمد بن حنبل الشيباني، عبد الله بن أحمد بن قدامة المقدسي أبي محمد (٦٢٠هـ)، دار الفكر/ بيروت، ط١، ١٤٠٥هـ.

٤٧) مفتاح الجنة في الاحتجاج بالسنة، عبد الرحمن بن أبي بكر، جلال الدين السيوطي (ت: ٩١١هـ)، الجامعة الإسلامية، المدينة المنورة، ط٣، ١٤٠٩هـ/١٩٨٩م.

٤٨) مقدمة ابن الصلاح (معرفة أنواع علوم الحديث)، عثمان بن عبد الرحمن، أبوعمرو، تقي الدين المعروف بابن الصلاح (ت: ٦٤٣هـ)، حقيق: نور الدين عتر، دار الفكر- سوريا، دار الفكر المعاصر – بيروت، د.ط، ١٤٠٦هـ - ١٩٨٦م.

٤٩) السنة ومكانتها في التشريع الإسلامي: مصطفى بن حسني السباعي (ت: ١٣٨٤هـ)، المكتب الإسلامي/ دمشق - سوريا، بيروت – لبنان، ط٣، ١٤٠٢ هـ - ١٩٨٢ م.

٥٠) نزهة النظر في توضيح نخبة الفكر في مصطلح أهل الأثر، أبي الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد بن حجر العسقلاني (ت: ٨٥٢هـ)، تحقيق: عبد الله بن ضيف الله الرحيلي، مطبعة السفير/ الرياض، ط١، ١٤٢٢هـ.

پەراوێزەكان

(١) بڕوانە: لسان العرب:(٢٢٦/١٣)، تهذيب اللغة: (٢١٠/١٢).

(٢) بڕوانە: قواطع الأدلة:(٣٠/١)، إرشاد الفحول: (٩٥/١).

(٣) بڕوانە: مقدمة ابن الصلاح:(٢٩٣-٢٩٤).

(٤) موتەواتەر: زاراوەیەكە بە واتای گێڕانەوەی كۆمەڵێكی كۆمەڵێكی زۆر لە كۆمەڵێكی زۆرەوە هەر لە سەرەتای سەنەدی فەرموودەكەوە تا كۆتایی سەنەدەكەی، بە شێوەیەك مەحاڵ بێت لای عەقڵ، كە ئەمانە كۆك بن لەسەر درۆ، ئەشبیتە دوو بەشەوە: موتەواتەر بە وشە و موتەواتەر بە واتا، بڕوانە: مقدمة ابن الصلاح:(٢٦٧)، نزهة النظر:(٣٧) لاثەڕەكاني دواييشي.

(٥) ئیمامی تورمزی ڕیوایەتی كردوە، بڕوانە: سنن الترمذي:(٤٩١/٣) ، ژمارەی فەرموودە (٢١٠١)، دەشڵێ ئەم فەرموودەیە: (حسن صحيح). لە ڕاستیدا ئەم فەرموودەیە لە ڕووی سەنەدەوە پچڕانی تێدایە، بەڵام زۆر لە زانایان بە (حسن)ی دەزانن، وێڕای ئەمەش موستەنەدی كۆدەنگی هاوەڵان و شوێنكەوتوانیشە، كەواتە ئەگەر تەسلیمی ئەوەش بین، كە لاوازە، بە كۆدەنگییەكە لاوازییەكە نامێنێت و دەبێت بە براوە (قەتعی)، بڕوانە: الإجماع:(٧٢)، مسند أحمد:(٥٠٠/٢٩)، الهامش رقم (١)، جامع الأصول:(٦٠٨/٩) الهامش رقم (١).

(٦) بڕوانە: السنن الكبرى، للبيهقي:(١٩٦/١٠) ژمارە (٢٠٣٤١)، سنن الدارمي:(٢٦٢/١)، موحەقیق دەڵێ: پیاوەكانی سەنەدەكەی باوەڕپێكراون، بەڵام مەیمونی كوڕی مەهران ئەبو بەكری نەبینیوە.

(٧) بڕوانە: مصنف ابن أبي شيبة:(٥٤٣/٤)، سنن الدارمي:(٢٦٥/١)، المعجم الكبير للطبراني:(١٨٧/٩)، الأحاديث المختارة للمقدسي:(٢٣٩/١)، وقال: صحيح، مسند الفاروق لابن كثير:(٥٤٨/٢).

(٨) بڕوانە: مصنف ابن أبي شيبة:(٥٤٤/٤)، مصنف عبدالرزاق:(٣٠١/٨)، سنن النسائي:(٢٣٠/٨)،ئیبن حەجەری عەسقەلانی سەنەدەكی بە (صحيح) دەزانێت، بڕوانە: فتح الباري:(٢٨٨/١٣).

(٩) بڕوانە: السنن الكبرى، للبيهقي:(١٩٧/١٠) ژمارە (٢٠٣٤٥).

(١٠) بڕوانە: السنن الكبرى، للبيهقي:(١٩٧/١٠) ژمارە (٢٠٣٤٦).

(١١) بڕوانە: مسند احمد: (٣٣٣/٣٦، ٣٨٢، ٤١٧)، سنن أبي داود: (٣٠٣/)، سنن الترمذي: (٩/٣، ٦٠٨)، ئەم فەرموودەیە لە ڕووی زانستی حەدیسەوە پچڕانی تێدایە و بە لاواز دەزانرێت، بەڵام زۆرێك لە زانایان وەك خەتیبی بەغدادی و ئەبو بەكری ڕازی و ئیبن العربي و ئیبن القيم بە دروستی دەزانن، دەڵێن: چونكە زانایان پێی ڕازی بوون و ئیحتجاجیان پێكردوە، ئەم فەرموودەیەش وەك كۆمەڵێك فەرموودەی تر وایە، كە زانیان بە كۆمەڵ كاریان پێكردون، بە شێوەیەك كارپێكردنەكەیان جێگای سەنەدی گرتوتەوە، هەروەها هاوەڵانی موعاز كەسی تانەلێدراویان تێدا نییە. بڕوانە: الفقية والمتفقة:(٤٧١/١)، إعلام الموقعين:(١٥٥/١)، مسند الإمام أحمد:(٣٣٣/٣٦) پەراوێزی ژمارە(٢).

(١٢) بڕوانە: حجية السنة:(٣٨٣)، لاپەڕەكانی دواتریشی.

(١٣) ئیمامی بوخاری ڕیوایەتی كردووە، بڕوانە: صحيح البخاري:(٢٩/١)، ژمارەی فەرموودە: (٨٩).

(١٤) ئیمامی بوخاری ڕیوایەتی كردووە، بڕوانە: صحيح البخاري:(١٧٦/٢)، ژمارەی فەرموودە: (١٧٤١).

(١٥) ئیمامی ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە و فەرموودەیكی دروستە، بڕوانە: مسند الإمام أحمد:(٢٢١/٧)، پەراوێزی ژمارە: (١).

(١٦) ئیمامی بوخاری ڕیوایەتی كردووە، بڕوانە: صحيح البخاري:(١١١/٣)، ژمارەی فەرموودە: (٢٣٥٩)، هەر وەها ئیمامی موسلمیش ڕیوایەتی كردووە، بڕوانە: صحيح مسلم:(١٨٢٩/٤)، ژمارەی فەرموودە: (٢٣٥٧).

(١٧) ئیمامی موسلیم ڕیوایەتی كردووە: (٣٢٧/١)، ژمارەی فەرموودە: (٤٤٢).

(١٨) حاكمی نەیسابوری ڕیوایەتی كردووە، بڕوانە: المستدرك:(١٩٢/١)، ئیمامی زەهەبیش لە تەعلیقاتدا دەفەرمووێت: عوقبە - كە پیاوێكی كەم ڕیوایەتە- جێی متمانەیە و خواناسە، هەر وەها بڕوانە: مفتاح الجنة:(٣٤).

(١٩) ئیمامی موسلیم ڕیوایەتی كردووە، بڕوانە: صحيح مسلم:(١٥٤٧/٣)، ژمارەی فەرموودە: (١٩٥٤).

(٢٠) ئیمامی بوخاری ڕیوایەتی کردووە، بڕوانە: صحيح البخاري:(١٢١/١) ژمارەی فەرموودە: (٥٨٧).

(٢١) بڕوانە: مسند الشافعي:(٢٤٢)، مسند البزار: (١٤١/١١)، شرح معاني الآثار:(١:٣٠٥)، الفقيه والمتفقه:(٣٨٠/١)، معرفة السنن والآثار:(١٢٩/١).

(٢٢) ئیمامی بوخاری و موسلیم ڕیوایەتیانکردووە، بڕوانە: صحيح البخاري:(٢٩/٨)، ژمارەی فەرموودە: (٦١١٧).صحيح مسلم:(٦٤/١)، ژمارەی فەرموودە: (٦٠).

(٢٣) بڕوانە: مسند الحميدي:(٢٠٧/١)، الكفاية في علم الرواية:(١٢)، جامع بيان العلم وفضله: (١١٨١/٢).

(٢٤) بۆ ئاشنابوون بە فەرموودەی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە کتێبی (الفقة والمتفقة و الكفاية في علم الرواية) هەردووکیان لە دانانی خەتیبی بەغدادین، هەر وەها کتێبی (جامع بيان العلم وفضله) لە دانانی (ابن عبدالبر) و، کتێبی (مفتاح الجنة في الاحتجاج بالسنة) لە دانانی ئیمامی سیوتیی.

(٢٥) بڕوانە: مفتاح الجنة في الاحتجاج بالسنة:(٣٤- ٣٥).

(٢٦) ئیمامی بوخاری و موسلیم ڕیوایەتیانکردووە، بڕوانە: صحيح البخاري:(١٣٢/٨)، فەرموودەی ژمارە: (٦٦٤٧)، صحيح مسلم: (١٢٦٦/٣)، فەرموودەی ژمارە:(١٦٤٦).

(٢٧) ئیمامی موسلیم ڕیوایەتیکردوە، بڕوانە: صحيح مسلم: (٩٦٣/٢)، فەرموودەی ژمارە:(١٣٢٨).

(٢٨) ئیمامی بوخاری ڕیوایەتیکردوە، بڕوانە: صحيح البخاري: (٨٨/٦)، فەرموودەی ژمارە:(٤٧٢٥).

(٢٩) بڕوانە: مفتاح الجنة: (٣١).

(٣٠) پێشتر ئەم فەرموودەیە تەخریج کرا، بڕوانە: لاپەڕە (٣).

(٣١) بڕوانە: مسند الإمام أحمد:(٢٤/٢٥)، سنن الترمذي:(٤٩١/٣)، ژمارەی فەرموودە:(١٤١٥)، ئیمامی تورمزی فەرمووی: حديث صحيح والعمل على هذا عند أهل العلم، واتە: ئەم فەرموودەیە دروستە و جێی کارپێکردنە لای زانایان .

(٣٢) بڕوانە: سنن أبي داود:(٤٩١/٣)، ژمارەی فەرموودە:(٤٥٧٢)، المعجم الكبير:(٨/٤)، لەفزی فەرموودەکە هی تەبەرانییە، ئەلبانی لەفزی ئەبی داود بە دروست دەزانێت.

(٣٣) بڕوانە: صحيح البخاري:(٩٦/٤)، ژمارەی فەرموودە :(٣١٥٧).

(٣٤) ئیمامی ئەبو داود ڕیوایەتیکردووە، بڕوانە: سنن أبي داود:(٢٩١/٢)، ژمارەی فەرموودە :(٢٣٠٠) ئەلبانی بە دروستی دەزانێت.

(٣٥) هەمان سەرچاوە:(٨٦/٢)، ژمارەی فەرموودە :(١٥٢١) ئەلبانی بە دروستی دەزانێت.

(٣٦) بۆ زانیاری زیاتر، بڕوانە: المحلى لابن حزم، الاستذكار لابن عبدالبر، المغني لابن قدامة، المجموع للنووي، فتح الباري لابن حجر العسقلاني.

(٣٧) سيرة الإمام البخاري: (٣٨/١).

(٣٨) بڕوانە: صحيح مسلم:(٣٦٦/١)، فەرموودەی ژمارە: (٥١٢).

(٣٩) بڕوانە: صحيح مسلم:(٣٦٥/١)، فەرموودەی ژمارە: (٥١٠).

(٤٠) بڕوانە: الإجابة لإيراد ما استدركته عائشة على الصحابة:(٤٠).

(٤١) بڕوانە: المغني:(١٨٣/٢-١٨٥)، المجموع شرح المهذب:(٢٥٠/٣-٢٥١).

(٤٢) بڕوانە: صحيح مسلم:(١١١٧/٢)، ژمارەی فەرموودە:(١٤٨٠).

(٤٣) بڕوانە: صحيح مسلم:(١١١٨/٢)، ژمارەی فەرموودە:(١٤٨٠).

(٤٤) بڕوانە: صحيح البخاري:(٥٨/٧)، ژمارەی فەرموودە:(٥٣٢٥).

(٤٥) بڕوانە: صحيح البخاري:(٥٧/٧)، ژمارەی فەرموودە:(٥٣٢٣).

(٤٦) بڕوانە: صحيح البخاري:(٥٧/٧)، ژمارەی فەرموودە:(٥٣٢١).

(٤٧) بڕوانە: صحيح البخاري:(٥٨/٧)، ژمارەی فەرموودە:(٥٣٢٥).

(٤٨) بڕوانە: صحيح مسلم:(١١٢١/٢)، ژمارەی فەرموودە:(١٤٨٢).

(٤٩) بڕوانە: الإجابة لإيراد ما استدركته عائيشة على الصحابة:(١٣٨)، لەبەر ئەوە پاساوی حەنەفییەکان لاوازە، کە دەڵێن: عومەر پێی وابووە ، نەفەقەشی بۆ هەیە، چونکە نە ئایەتی جێباس ئەوە دەگەیەنێ و نە فەرموودەی دروستیش هەیە ڕەتی ئەم فەرموودەیە لەم بارەیەوە بکاتەوە.

(٥٠) بڕوانە: الاستذكار:(١٦٥/٦-١٦٦)، المحيط البرهاني:(٥٥٣/٣)، المغني:(١٦٤/٨-١٦٥)، المجموع شرح المهذب:(١٦٤/١٨).

(٥١) بڕوانە: مسند أبي داود الطيالسي:(١٢٤/٣).

(٥٢) بڕوانە: المسند:(١٥٨/٤٣-١٥٩)، موحەقیق سەنەدەکەی بە دروست زانیوە و دەڵێت: لە سەر مەرجی ئیمامی موسلیمە، ئەمەش چارەسەری پچڕانی سەنەدەکەی مەکحول دەکات، چونکە مەکحول نەگیشتووە بە عائیشە.

(٥٣) بڕوانە: صحيح البخاري:(٢٩/٤)، ژمارەی فەرموودە:(٢٨٥٨).

(٥٤) مەبەست لێرەدا نەفیکردنی درم نییە، چونکە ئەمە شتێکی حاشا هەڵنەگرە و لە دەق تردا باسکراوە و چۆنییەتی مامەڵەکردن لە گەڵیدا دیاری کراوە، بەڵام نەفیکردن بۆ ڕاستکردنەوەی بیروباوەڕێکی چەوتی سەردەمی نەفامییە، کە وایاندەزانی بەبێ ئیزنی خوا ئەو جۆرە نەخۆشیانە کاریگەرییان هەیە. بڕوانە: صحيح البخاري:(١٢٨/٧، ١٣٠، ١٣٩)، ژمارەی فەرموودە: (٥٧١٧)،(٥٧٢٨)،(٥٧٧٤).

(٥٥) بڕوانە: صحيح مسلم:(١٧٤٧/٤)، ژمارەی فەرموودە:(٢٢٢٥).

(٥٦) بڕوانە: سنن الترمذي:(٤٢٤/٤)، باب ما جاء في الشؤم، أبواب الأدب.

(٥٧) بڕوانِة: مسند الإمام أحمد:(٥٥/٣)، ئیسنادەکەی درووستە.

(٥٨) بڕوانە: شرح معاني الآثار:(٢٤٩/٢-٢٥٥).

(٥٩) بڕوانە: شرح النووي على مسلم:(٢٢١/١٤-٢٢٢)، عمدة القارئ:(١٥٠/١٤)، تحفة الأحوذي:(٩٢/٨).

(٦٠) بڕوانە: شرح النووي على مسلم:(٢٢١/١٤-٢٢٢)، عمدة القارئ:(١٥٠/١٤)، تحفة الأحوذي:(٩٢/٨).

(٦١) بڕوانە: نزهة النظر:(٢٧٥).

(٦٢) بڕوانە: صحيح البخاري:(٨٠/٢)، ژمارەی فەرموودە:(١٢٨٨).

(٦٣) بڕوانە: صحيح البخاري:(٦٤١/٢)، ژمارەی فەرموودە:(٩٢٩).

(٦٤) بڕوانە: فتح الباري:(٢٣٥/١٣).

(٦٥) بۆ زیاتر شارەزابوون لەم بارەیەوە بڕوانە: الرسالة:(٨١-٢٠٠)، الكفاية في علم الرواية:(٢٦-٢٨)، مكانة السنة في التشريع:(١٦٩-١٨٥، ٢٦٤) لاپەڕەکانی دواتریش.

(٦٦) بڕوانە: معرفة السنن والآثار:(١١٦/١)، جامع بيان العلم وفضله: (١١٩١/٢)، الإبانة الكبرى:(٢٦٥/١).

(٦٧) بڕوانە: معرفة السنن والآثار:(١١٧/١).

(٦٨) بڕوانە: جامع بيان العلم وفضله:(١١٩١/٢).

(٦٩) بڕوانە: الإبانة الكبرى:(٢٦٥/١).

(٧٠) بڕوانە: صحيح البخاري:(٩/٦)، ژمارەی فەرموودە: (٤٤٣٢).

(٧١) بڕوانە: صحيح مسلم:(١٢٥٧/٣)، ژمارەی فەرموودە: (١٦٣٧).

(٧٢) بڕوانە: فتح الباري:(١٣٥/٨).

(٧٣) بڕوانە: فتح الباري:(٢٠٨/١-٢٠٩، ١٣٣/٨-١٣٥).

(٧٤) ئیمامی موسلیم ڕیوایەتی کردوە، بڕوانە: صحيح مسلم:(١٨٥٧/٤)، ژمارەی فەرموودە: (٢٣٨٧).

(٧٥) بڕوانە: لاپەڕە (٩)ی ئەم توێژینەوەیە.

(٧٦) بڕوانە: مسند الإمام أحمد:(٢٨/٤١٠-٤١١)، موحەقیق دەڵێت: فەرموودەیەکی درووستە.

(٧٧) بڕوانە کتێبی: حجیة السنة، د. عبد الغني عبد الخالق.

(٧٨) مەبەستی ئەو ڕۆژەی کە پێغەمبەر (دروودی خوای لێبێت) ئەبو جەندەلی ڕادەستی موشریکەکان کردەوە.

(٧٩) بڕوانە: صحیح البخاري:(١٢٨/٥) ژمارەی فەرموودە: (٤١٨٩).

(٨٠) بڕوانە: صحیح البخاري:(١٠٣/٤) ژمارەی فەرموودە: (٣١٨٢).

(٨١) خوف جۆرە جۆرابێکە لە چەرم دروست دەکرێت.

(٨٢) بڕوانە: مسند الإمام أحمد:(١٣٩/٢)، سنن أبي داود:(٤١/١)، ژمارەی فەرموودە:(١٦٢)، موحەقیقی موسنەد و ئەلبانیش بە دروستیان زانیوە.

(٨٣) بڕوانە: مسند الإمام أحمد:(٣٥١/٤)،موحەقیق دەڵێت: ئەم فەرموودەیە ناگاتە پێغەمبەر، قسەی ئیبن عەبباس خۆیەتی، واتە فەرموودەیەکی مەوقوفە.

(٨٤) بڕوانە: صحیح البخاري:(١٤٠/٦-١٤١)، ژمارەی فەرموودە:(٤٨٥٥).

(٨٥) بڕوانە: مجموع الفتاوى:(٥٠٩/٦-٥١٠)، وێڕای پەراوێزی پێشووتر.

(٨٦) بڕوانە: رؤية الله، للدارقطني:(٣٥٠)، المستدرك على الصحيحين:(١٣٣/١).

(٨٧) بڕوانە: مجموع الفتاوى:(٥٠٩/٦-٥١٠).